

FRØÐI

1/2011

16. ÁRG

KR. 48,-

Fornar
bústaðaleivdir
og víkingaaldar

**BEIN-
FUNDIR**

Ferðing og
støðufesti hjá **KÓPI**

Føroyskt
**FLYTIFUGLA-
ATLAS** á veg

5 ár við **FØROYA
SJOSAVNI**

SMÆRUMOTTA

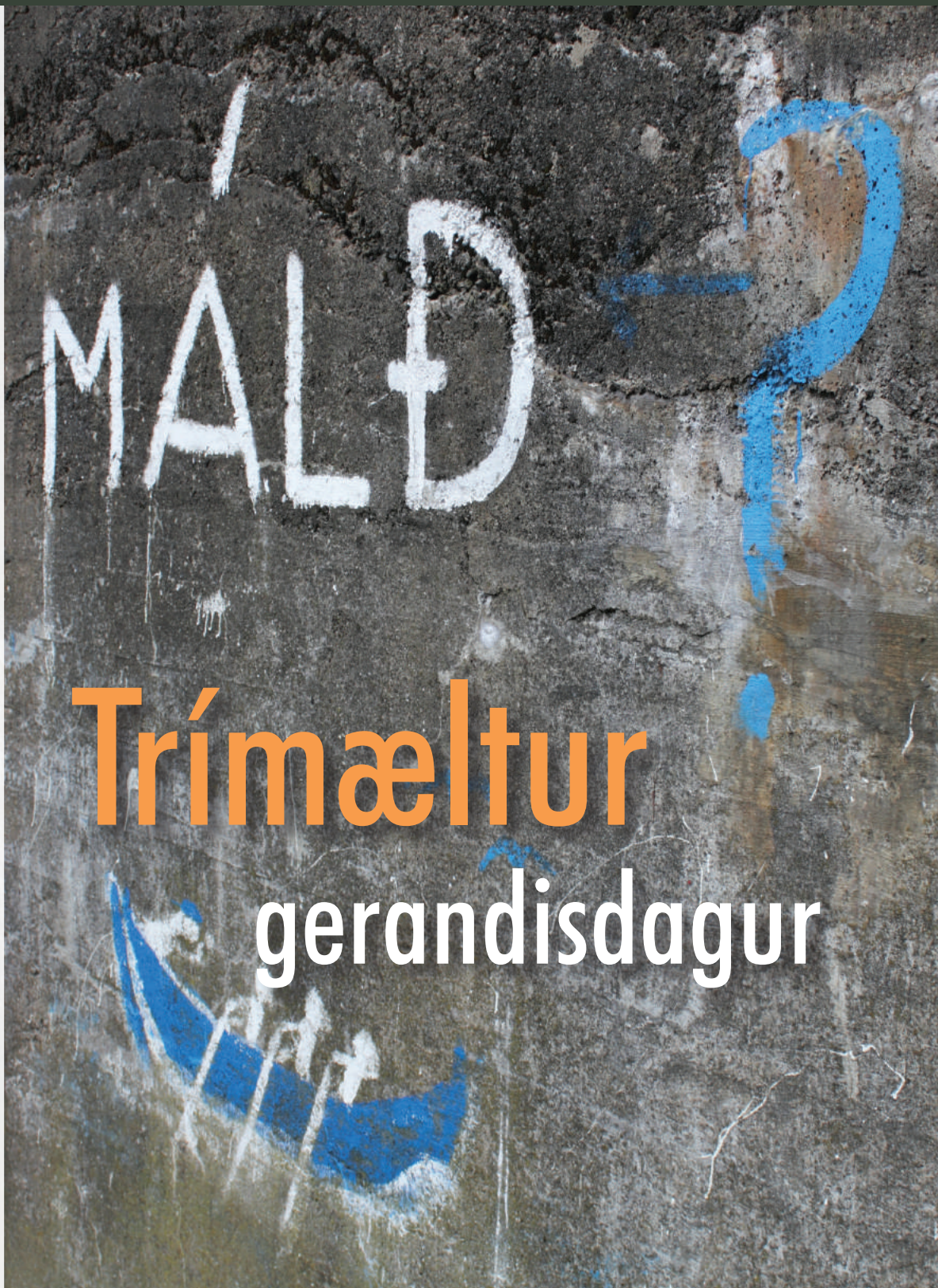
Nýggj **TARASLØG**
funnin í Føroyum

Geva vit
FISKINUM av heili-
vágnum og røktarevnunum?

ISSN 1395-0045

9 771395 004690

Trímæltur
gerandisdagur

Oddagrein

Kjakið um málið, tað føroyska og øll hini, er kvæði, ið alla tíðina fær nýggj ørindi. Nógvar endurtøkur eru, eisini mis-skiljingar, og rættiliga sjáldan fær lívliga og kensluborna orðaskiftið eitt vísindaligt støði, har víst verður til veruligar empiriskar kanningar. Og vit sakna at fáa meira at vita um sambandið millum gerandismálið hjá føroyingum og tað mál, ið í ymiskum málpolitiskum búnum verður lýst sum hitt “rætta” føroyska málið. Sosiologiska sjónarhornið, har málið verður knýtt at einum samfelag og einum tíðarskeiði, eigur at fáa størri pláss í kjakinum í Føroyum. Karin Jóhanna L. Knudsen, granskari á Granskingardeplinum fyri Samfelagsmenning, hevur í blaðnum, tit nú sita við, skriva eina áhugaverda grein um “trímælta gerandisdagin” hjá føroyingum, ið eisini er høvudsevni á ráðstevnu um málpolitiskar avbjóðingar fyri framtíðina, sum verður í Havn í august 2011. Eitt annað viðkomandi evni, ið verður viðgjørt í blaðnum, er kemisk evni í samfelagnum. Árið 2011

er, sambært felagsskapinum Sameindu Tjóðum (ST), altjóða evnafrøðiár. Í hesum sambandi verður nógv gjørt burtur úr evnafrøði – bæði í vísindaligum, politiskum og etiskum høpi – kring allan heim. Maria Dam, evnafrøðingur og leiðari á granskingardeildini á Umhvørvisstovuni, hevur skrivað grein undir heitinum “Geva vit fiskinum av heilivágnum og røktarevnunum?”. Maria Dam hevði eina framløgu um sama evni á fyrilestrakvøldinum hjá Fróðskaparfelagnum 23. mars 2011. Annars inniheldur blaðið, eins og altíð, fleiri stuttar forvitnisligar tekstir um djóra- og plantulívið í Føroyum – t.d. hevur Agnes Mols-Mortensen eina grein um nýggj tarasøg, sum eru funnin í Føroyum. Og tarin er í grundini eitt dult tilfeingi, ið kann fara at fáa stóran týðning fyri føroyska búskapin í framtíðini. Tarin hevur t.d. stóran áhuga fyri altjóða heilivágsíðnaðin.

Góðan lestrarhug!

FRØÐI

1 / 2011

FØROYA FRÓÐSKAPARFELAG

GEVUR FRØÐI ÚT

© Føroya Fróðskaparfelag og høvundarnir.
Frøði er fólksligt vísindablað, sum kemur út tvær ferðir árliga.

Upplag 1.200
ISSN 1395-0045

*Loyvt er at endurgeva úr Frøði, um víst verður til heimildina.
Verða heilar greinir endurgivnar, má avtala gerast.*

AVGREIÐSLA

Jarðfeingi
Brekktún 1
Postsmoga 3059
FO-110 Tórshavn
Tlf. 357000
teldupostur: frodi@jf.fo

RITSTUÐLAR

Fróðskaparsetur Føroya
Føroya Fornminnisavni
Føroya Landsbókasavn
Føroya Landsskjalasavn
Føroya Náttúrugripasavn
Havstovan
Heilsuføðiliga Starvsstovan
Jarðfeingi

NÝGGIR HALDARAR

kunnu tekna seg hjá avgreiðsluni.

ELDRI ÚTGÁVUR AV FRØÐI

fáast við at venda sær til avgreiðsluna.
Teldutøkar útgávur eru á
www.frodskaparfelag.fo/frodi

GREINIR TIL BLAÐIÐ

Fólksligar, vísindarligar greinir kunnu sendast ritstjórnini. Skrivlig høvundsleið-beining fæst frá avgreiðsluni.

LÝSINGAR TIL FRØÐI

Er áhugi fyri at lýsa í blaðnum, setið tykkum tá í samband við samskiparan, Lena Reinert telefon 514219
teldupostur: frodi@jf.fo

LÝSINGARPRÍSUR

Heil síða: kr. 5.000,-
Hálv síða: kr. 3.000,-

GRAFISK FRAMLEIÐSLA: Elisabeth Sande
PRENT: Føroyaprent

FORSÍÐUMYND: J. Herluf Sørensen

RITUMBOÐSRÁÐIÐ

Simun V. Arge, fornfrøðingur
Anna Maria Fosaa, plantuvistfrøðingur
Sámal T.F. Johansen, søgufrøðingur
Elin Súsanna Jacobsen, søgufrøðingur
Gunnar Bjarnason, búnaðarfrøðingur
Eilif Gaard, havlívfrøðingur
Lis Mortensen, náttúrulegdafrøðingur

SAMSKIPARI FYRI FRØÐI

Lena Reinert

RITSTJÓRN

Fireouz Gaini (ábyrgd)
Kristin Magnussen
Karin Margretha Larsen
William Simonsen
Helgi Michelsen

Svanamerktur prentlutur 541 705

4

32

38

43

Innihald

4 Um fornar bústaðaleivdir og víkingaaldar beinfundir á Bønhúsfløtu í Nesi í Hvalba

Símun V. Arge og Helgi D. Michelsen, Føroya Fornminnissavn

15 Trímæltur gerandisdagur

Karin Jóhanna L. Knudsen, Granskingardepilin fyri Samfelagsmenning

20 Ferðing og stöðufesti hjá kópi

Bjarni Mikkelsen, Føroya Náttúrugripasavn

26 Føroyskt flytifuglaatlas á veg

Sjúrdur Hammer, Statens Naturhistoriske Museum í Keypmannahavn

30 Smærumotta

Dorete Bloch, Føroya Náttúrugripasavn

32 5 ár við Føroya Sjósavni

Magnus Gaard, Føroya Studentaskúli
Björki Geyti og Símun Berg, Føroya Sjósavni

38 Vís mær ílegurnar og eg skal siga tær, hvør tú ert - Nýggj tarasløg funnin í Føroyum

Agnes Mols-Mortensen, University of New Hampshire

43 Geva vit fiskinum av heilivágnum og røktarevnunum?

Maria Dam, Umhvørvisstovan

47 Frøði næstu ferð

Um fornar bústaðaleivdir og víkingaaldar beinfundir

Á BØNHÚSFLØTU í Nesi í Hvalba

Símun V. Arge

Føroya Fornminnissavn

Helgi D. Michelsen

Føroya Fornminnissavn

Nýggja skrásetingin hjá Føroya Fornminnissavni hevur víst, at tað á Bønhúsfløtu finnst nógv fleiri fornar bústaðaleivdir enn bert tað, ið hildið var at vera eitt bønhus, soleiðis sum søgur hava gingið frá. Sannlíkt er, at tær bústaðaleivdir, ið her eru skrásettar, eru partar av einum frágingnum garði har kirkjugarður og kirkja hava verið tongd at. Kolevnis 14 tíðarfesting av mannabeini, saman við hitasprongdum malargróti funnið í bakkanum, eins og bygningaleivdirnar sjálvar geva ábending um víkingaöld. Hetta er fyrstu ferð, ein kolevnis 14 tíðarfesting er tongd at einum staði við navnaliðinum “bønhus”.

MYND: S. VARGÉ

Mynd1. Á Bønhúsfløtu.
Uppmátingararbeiðið við totalstación.

Boð úr Hvalba um hóttar bústaðarleivdir

Tað hevur leingi verið Føroya Fornminnissavni greitt, at sjónligar bústaðaleivdir eru niðast á bakkanum á Bønhúsfløtu í Nesi. Tó, nú tykist havið av álvara at máa bakkan, og tí eru hesar leivdir rættiliga hóttar. Tíverri, hetta eru fleiri dømi um ymsa staðir í landinum, og vit standa rættiliga hjálparleys.

Á vári 2008 boðaði eigarin av Bønhúsfløtuni Fornminnissavninum frá, at tað í februar hevði verið nógur landnyrðingsuppgangur - hegn og ein gomul smoga, var farið og slættað niður. Nú stóð bakkin manshøgur frá mølini upp á svørðin. Eisini varð sagt, at ymist var at síggja í bakkanum, ið helst mundi vera gjørt av mannahond, umframt tað, at har var eitt hol inn í bakkan, einar 1-1,5 m undir svørðinum, ið var fyllt við fliðum og onkrum beinum. Tað var serliga tann innari parturin av bakkanum, har líkt var til, at eitthvørt fjaldi seg undir svørðinum, og sum kundi vera ein toft, ið mest var máað burtur av.

Tosar tú við fólk í dag, greiða tey øll frá somu søgu - at navnið Bønhúsfløtan merkir, at har hava írskir munkar búð, og at har hevur verið kirkja.

Í mai mánað 2008 vóru fólk av Fornminnissavninum suðuri á Bønhúsfløtu og kunnaðu okkum um teir skaðar nógva brimið hevði gjørt á bakkan. Nú vit vitjaðu staðin, kundu vit staðfesta tað, ið greitt hevði verið frá. Í fyrstu atlugu kunnaðu vit okkum um støðuna, og av tí, at vit mettu, at har vóru bústaðaleivdir, ið vóru í stórum vanda at hvørva

av brimi, so hvørt tað máar bakkan, avgjördu vit - sum tað minsta vit kunnu gera móti hesum hóttu fornminnum - at venda aftur til staðin fyri at gera eina neyvari skráseting av sjónligu bústaðaleivdunum í lendinum og í sjálvum bakkanum.

Beinfundir

Áðrenn farið varð suður, hevði enn ein hvalbingur ringt á Fornminnissavnið. Hesin boðaði frá, at abbasonurin hevði funnið nøkur bein í bakkanum úti á Fløtuni. Hvalbingurin hevði sjálvur verið og grivið tey út úr bakkanum, og fólk har á staðnum mettu, at talan mundi vera um mannabein. Tá hetta seinni vísti seg at vera rætt, varð okkum greitt, at skrásetingararbeiðið mátti setast í verk skjótast til bar. Tó, áðrenn greitt verður meiri frá um tað, ið arbeiði okkara avdúkaði um hesar bústaðaleivdir, latum okkum so hyggja eitt sindur neyvari at, hvat vit vita um staðin úti á Bønhúsfløtu.

Staðurin

Lendið, ið nevnt verður á Bønhúsfløtu, matr. nr. 1b, liggur uttan fyri býlingin í Nesi í Hvalba. Lendið liggur niðan frá bakkanum, vestur frá Fleksá. Í 1905 varð lendið, ið lá uttargarðs, lagt inn til eina trøð. Garðar vórðu laðaðir bæði niðan við Fleksá, eystan fyri Fløtuna og niðan við einum áarløki í einum gili fyri vestan. Sethúsini, har fólk settust á trøðna, standa enn uppi ovarlaga í lendinum. Hildið varð, at henda fløtan, sum tá lá í haga, var nakað fyri seg - eins og mannahond hevði verið á. Søgur ganga eisini frá í Hvalba, at tá fólk fyri umleið hundrað árum síðani settust á Fløtuna og skuldu til at nýta lendið, nýttist teimum als ikki at velja upp úr nýggjum - tey kundu bert fara undir at sláa bøin, ið var har frammanundan! Enn verður Fløtan hoyggjað, og er hesin parturin í dag hegnaður við stiki.

Upplýsingar um fornminni og sagnir á staðnum

Elstu upplýsingar um fornminni á staðnum, ið eru til skjals á Føroya Fornminnissavni, eru upplýsingar, ið fyrrverandi landsantikvararnir báðir, Sverri Dahl og Arne Thorsteinsson, hava savnað inn, tá teir hava vitjað og arbeiddu har suðuri í 1960 og seinni við. Til er ein skitsa av eini toft, ið Sverri hevur

teknað. Óvist er tó, hvør toftin er, men helst er talan um toftina, ið er miðskeiðis í toftahópinum niðast á bakkanum, og sum vit fara at venda aftur til seinni. Í 1970-80-árunum hevur aftur verið vitjað á staðnum nakrar ferðir fyri at kunna okkum um staðin og tað, har hevur verið at sæð.

Tað, sum fólk flest hava heft seg við, er staðarnavnið, ið inniheldur navnaliðin “bønhús”. Tosar tú við fólk í dag, greiða tey øll frá somu søgu - at navnið Bønhúsfløtan merkir, at har hava írskir munkar búð, og at har hevur verið kirkja. Tað vil siga, at her hevur verið búleikað longu framman undan víkingaöldini. Eisini eru søgur um, at fólk har í bygðini, ið doyðu av herviligu sóttini Svartadeyða, ið sigst hava herjað í Føroyum um miðju 14. øld, vórðu flutt út higar við báti og jarðað her. Somu søgur eru eisini knýttar at bønhústoftini í Leirvík, har tað sigst at fólk vórðu jarðað undir Svartadeyða.

Men latum okkum nú hyggja eitt sindur neyvari at tí, ið skrásetingin avdúkaði.

Fornminnaskrásetingin í 2009

Í lendum vestur frá Fleksá niðast á bakkanum eru fleiri bústaðaleivdir sjónligar. Har er stór toft, áföst tvær smærri, ið saman eru eins og ein heygur í

lendum. Okkurt garðlag sæst við hendan heyggin. Beint innan fyri hesar toftir er annað fornt, eitt nú eitt garðlag niðast á bakkanum, ið gongur nakað niðan frá, haðani tað bendir oman aftur á bakkan. Allar toftirnar og garðløgini eru vallað.

Í lendum vestur frá Fleksá niðast á bakkanum eru fleiri bústaðaleivdir sjónligar.

Skrásetingin fór fram í tíðarskeiðinum 15. og 16. juni og 28. og 29. september 2009. Endamálið var at fáa eitt yvirlit yvir, hvussu umfatandi bústaðaleivdirnar vóru og at lýsa hesar leivdir fyri betur at fáa eina mynd av, hvat har finst í lendum, og hvussu leivdirnar skulu skiljast uttan at grivið varð niður í lendið. Stuttorðað lýsing varð gjørd av tí, ið var sjónligt í bakkanum, og myndir vórðu tiknar at stuðla uppmáting og lýsing.

Skrásetingin av sjónligu leivdunum í lendum, varð gjørd við totalstión (Leica Builder R200M) saman við teldu (Allegro MX field PC) við

Mynd 2. Yvirlitskort yvir fornar bústaðaleivdir á Bønhúsfløtu. Innsetta kortið vísir sama økið í reyðum ferhyrningi. Loftmynd ©FDS og innsett kort ©Munin. Kortgerð: H. D. Michelsen

Mynd 3. Øki A, Toft 1, sæð vestureftir. Leggið til merkis lágu vallaðu garðlögini framman fyrri og fram við ovaru síðu á toftini.

FieldGenius forriti. Allar upmátingarnar vórðu lagdar inn í telduna, sum serstök lög við egnum heiti. Lendið varð skrásett við at leggja út eitt net av punktum, umleið 1500 punkt á 3000 m². Har frávik vóru í lendinum, t.d. smáar høvdir og lægdir, vórðu punktini mátað tættari, so bæði toppur og botnur komu við. Alt í lendinum, so sum stik, veitir og ein rætt, varð teknað inn sum linjur. Í bakkan vórðu sett nøkur “fotopunkt”, sum vórðu mátað inn, so til ber at javnmeta myndirnar, ið tiknar vórðu av bakkanum, við uppmátingarnar. Eisini vórðu grótlaðingar, holið har fliður og annað var at síggja, eins og holið, har mannabeinin vórðu funnin, mátað inn, mynd 11.

4. Lýsing av bústaðaleivdunum

Øki A

Í sambandi við skrásetingina varð lendið við bústaðaleivdunum býtt upp í eitt eystara og eitt vestara øki - ávikavíst Øki A og Øki B, ið verða skild sundur av einum lítlum gili – sí yvirlitskortið,

mynd 2. Í Øki A síggjast ymiskar leivdir eftir grasgrónum veggjum og garðsleivdum – fleiri sum hægri og lægri túgvur, og er her talan um fornar toftir.

Toft 1 vendir uml. eystur-vestur. Í mun til toftirnar 2 og 3 bendir hon tó nakað í ein landnyrðing – tvs. oman móti bakkanum, mynd 3.

Toftin er um 10 m long, 4 m breið. Veggirnir eru vallaðir, tó sæst grót stinga upp úr ymsastaðni.

Suðurveggurin er 1,7 m breiður, og stendur hann uppi í um 50 cm hædd, grót sæst á útsíðuni. Norðurveggurin er 2 m breiður, er vallaður, og á útsíðuni er grót í støðum. Eysturveggurin er 1,2 m breiður og er avrundaður.

Beint eystan fyrri Toft 1 sæst ein annar veggur ella garðlag. Hetta sæst ganga út frá landnyrðingshorninum, suðureftir/niðaneftir, niðan um og vestureftir fram við Toft 1. Hesin veggur ella garðlag er um 1,5 m breitt.

Longur sunnan/oman fyrri Toft 1 er eitt vallað garðlag, 1,20-1,30 m breitt, og grót sæst at vera í støðum. Henda garðsleivd sæst gyrða eitt øki, ið er

11,5 m langt. Breiddin er ógreið oman móti Toft 1. Økið liggur í lendi, ið tykist vera velt einaferð í tíðini, og kann tí vera skalað nakað av hesum virksemini.

Mynd 4. Øki A, Toft 2, sæð vestureftir.

Vallaða toftin, Toft 2, er rættiliga greið og vendir eystur-vestur. Víddin innan sæst sum djúp lægd. Toftin er 4,9 m long og 2,7 m breið, mynd 4.

Norðurveggurin er 1,2 m breiður, og grót sæst bæði á út- og innsíðuni. Suðurveggurin er 1,4 m breiður, og grót sæst í støðum, serliga á innsíðuni. Eysturveggurin er 1,4m breiður. Hesin veggur er hin sami sum vesturveggurin í Toft 1. Toftirnar standa sostatt áfastar, men eingin durur sæst vera í veggjunum.

Mynd 5. Øki A, Toft 3, sæð vestureftir.

Toft 3 vendir eystur-vestur og er øll vallað, sum hon er. Vestantil stingur hon seg rættiliga upp úr lendum, mynd 5.

Toftin er heldur óreglulig, og tí ikki heilt greið. Innan er hon um 4,9 m long og 2,8 m breið. Grót sæst í endaveggjunum fyrri vestan – annars ikki.

Norðurveggurin er 1,7-1,8 m breiður, tó tykist hann vera rættiliga útflánaður. Vesturveggurin er 1,8 m breiður.

Spurningur er, hvørt Toft 2 og 3 eru ein og sama toft, ella um talan er um tvey rúm heldur enn tveir bygningar. Kanska hevur verið opið ímillum teirra, tí at eitt op tykist vera í veggjunum millum tær.

Øki B

Í øki B beint vestan fyrri gilið tekur ein grasgrógvinn ryggur seg upp á bakkatromini, ið gongur eins og í ein boga um 25 m niðan í lendið, haðani hann sneiðir oman at bakkanum aftur – sí ”garðsleivd” á yvirlitskortinum, mynd 2 . Ryggurin – helst ein garðsleivd – er rættiliga flatur og breiður, og er um 50 cm høgur, har hann er hægstur. Víddin á hesi árunðaðu garðsleivd fram við bakkanum er 37m, mynd 6.

Mynd 6. Øki B, garðsleivdin, ið kann hava verið girðing um fornan kirkjugarð, sæð vestureftir.

Lýsing av sjálvum bakkanum

Øki A

Frá Fleksá og vestureftir fram við fjøruni – fram til uppmátaðu túgvunnar og toftirnar oman á vøllinum á sjálvum bakkanum - tykist lendið vera rættiliga grunt, og smærri grót sæst fram við bakkanum.

Ikki fyrr enn við eystaru túgvuna, beint niðan fyrri Toft 1 á yvirlitskortinum, síggjast rættiligar kulturfláir. Benið varð reinsað í tveimum støðum, og har sóust uml. 1 m tjúkkar øskukonsentrátiónir, ið liggja niður á leirbotn. Fláirnar eru tunnar, ymist littar við trækola- og torvmoldabitum í. Eisini

Spurningur er, hvørt Toft 2 og 3 eru ein og sama toft, ella um talan er um tvey rúm heldur enn tveir bygningar.

Mynd 7. Partur av bakkanum undir øki A - beint undir túgvunum niðan fyri toftirnar í lendinum uppi á bakkanum sjálvum. Í bakkanum síggjast fláir við brendum tilfari og hitasprongdum malarsteinum niður at leirbotni. Tumma-stokkurin mátar 1 m.

síggjast fleiri hitasprongdir malasteinar, frá beint undir svørðinum og nakað niður í bakkan. Hetta er beint við høvdina, har leivdir eftir bygningum eru mest sjónligar. Tí er líkt til, at her hava verið enn fleiri bygningaleivdir, sum brimið nú hevur máað burtur, mynd 7.

Einar 15 m vestur frá hesum staði, tykist ein uppundirlaðing vera fram við bakkanum, ið tó í støðum er burturskolað. Helst er talan um ein fjørugarð í sambandi við nýggjara traðarbrúkið har á staðnum. Á hesum strekki sæst tískil ikki nóg til nakrar eldri bústaðaleivdir ella fláir. Haðan uppundirlaðingin nú eru burtur og vestur í lítl gilið, vestur við Øki B, er mest náttúra at síggja í bakkanum.

Øki B

Ryggurin ella garðsleivdin, sum tekur seg upp beint vestan fyri gilið, er rættiliga flatur og breiður.

Tó sæst eingin rættilig uppbygging av garðinum í sjálvum beninum í bakkanum, og er lendið her grunt, mynd 8.

Vestur frá garðsleivdini síggjast bráðliga kultur-fláir aftur, og gerast tær nú tjúkri. Tað er júst

Mynd 8. Bakkin undir øki B, sæddur eystureftir. Maðurin stendur á vestara enda á garðinum niðast á bakkanum. Heygurin, ið dagar móti himni, er vesturendin av Toft 3.

á hesum staði, at grivnu “holini” eru, har áður umrøddu mannabein vórðu funnin, og har holið við fliðuskeljunum eisini er, mynd 9. Fláirnar her eru um 1 m tjúkkar niður á týðuliga døkka, svarta flá, ið liggur niður at morenutilfari.

Mynd 9. Holini inn í bakkan undir øki B, har mannabein og fliður vórðu funnin.

Um 14 m longur vesturi verða kulturfláirnar kompaktar við gróti, 1-1,5 m tjúkkar. Hesar leivdir eru í dag heilt sjónligar, og stendst hetta av, at tað er serliga her, at brimið hevur máað sum mest.

Einar 4-5 m eystur frá vestaru garðsleivd verða kulturfláirnar nærum burtur aftur. Hetta er júst har, garðsleivdin kemur oman í sjálvt benið í bakkanum. Vestan fyri hesa leivd rennur áarløkur, ið avmarkar lendið við fornleivdum vestureftir.

Mannabein úr víkingaöld og møguligur grevstur

Sum nevnt at byrja við í hesi grein, ringdi hvalbingur til Fornminnissavnið í mai 2009. Hesin boðaði frá, at líkt var til, at mannabein vóru funnin har í bakkanum.

Vit avráddu, at hann tók beinini við sær til Havnar, nú hann kom norður sama kvøldið. Vit fingi lækna at hyggja at beinunum, hann var tó í iva, hvørt hetta vóru mannabein eftir støddini at døma. Fólk høvdu longu frætt um forvitnisliga beinafundin, og hann varð eisini umrøddur í Kringvarpi Føroya 13. og 14. juni.

Tó – um talan veruliga var um mannabein, hevði hetta verið sera áhugaverdur upplýsingur. Fyri at fáa hetta staðfest, vórðu beinini send til neyvari kanningar hjá beinaserfrøðinginum Niels Lynnerup, professara á Antropologisk Laboratorium á

universitetinum í Keypmannahavn. 25. juni kom svar frá Lynnerup: beinini vóru av vaksnum fólki av óvissum kyni, og talan var um partar av vinstra legg- og skinnabeini umframt brot av fótrotsbeini, mynd 10.

Nú staðfest varð, at talan veruliga var um mannabein, mettu vit, at tað átti at borið til at fingið staðfest, hvørjum tíðarskeiði hesi bein vóru frá. Bein eru lívrunnin evni, og slíkt ber til at tíðarfesta við kolevnis-14 háttinum. Farið varð tí víðari við málinum – umsókn um tíðarfesting varð skrivað, eitt sýni, ið Lynnerup boraði úr einum beini, sendi hann í september Jan Heinemeier, lektara og granskara á Institut for fysik og astronomi við universitetið í Århus, har kolevnis tíðarfestingar verða gjørdar. Sýnið av Bønhúsfløtu varð góðtikið til tíðarfestingar, og í desember sama árið komu endaligu boðini: tíðarfestingin vísti greitt, at beinið er frá tíðini um ár 1000. Beinini vórðu sera væl varðveitt, eisini tey evnini í beinvevnaðinum, ið eru ein fortreyt fyri, at tíðarfestingin verður so eftirfarandi sum gjørligt. Hetta ger hesa tíðarfestingina ógvuliga neyva.

Mannabeinini vórðu funnin innanfyri garðsleivdina í Øki B, og tískil er hugsandi, at garðsleivdin er partur av gomlum kirkjugarði, har meginparturin nú er máaður burtur av brimi.

**Sýnið av
Bønhúsfløtu varð
góðtikið til tíðarfestingar,
og í desember sama árið
komu endaligu boðini: tíðar-
festingin vísti greitt, at
beinið er frá tíðini um
ár 1000.**

**Mynd 10 a. Mannabein – partar av
leggi og skinnabeini – funnin vórðu
í bakkanum undir Bønhúsfløtu.
Mynd 10 b. Beinagrind, har bein-
partarnir á mynd 8 eru settir inn.**

Mynd 10 a.

Mynd 10 b.

Fyrsta tíðarfesting knýtt at bønhus-staðarnavni

Hetta var bæði spennandi og áhugavert. Tí, hóast tað finnast fleiri sonevndar bønústoftir og staðir við bønhus-staðarnavninum tongdum at sær, so vóru ongi skjalprógv um neyvari tíðarfestingar av hesum toftum ella støðum. Tað finnast bert sagnir,

Hetta er fyrstu ferð, at ein tíðarfesting er gjørd, sum er tongd at einum av plássunum, ið hava samband við staðarnavnið “bønhus”.

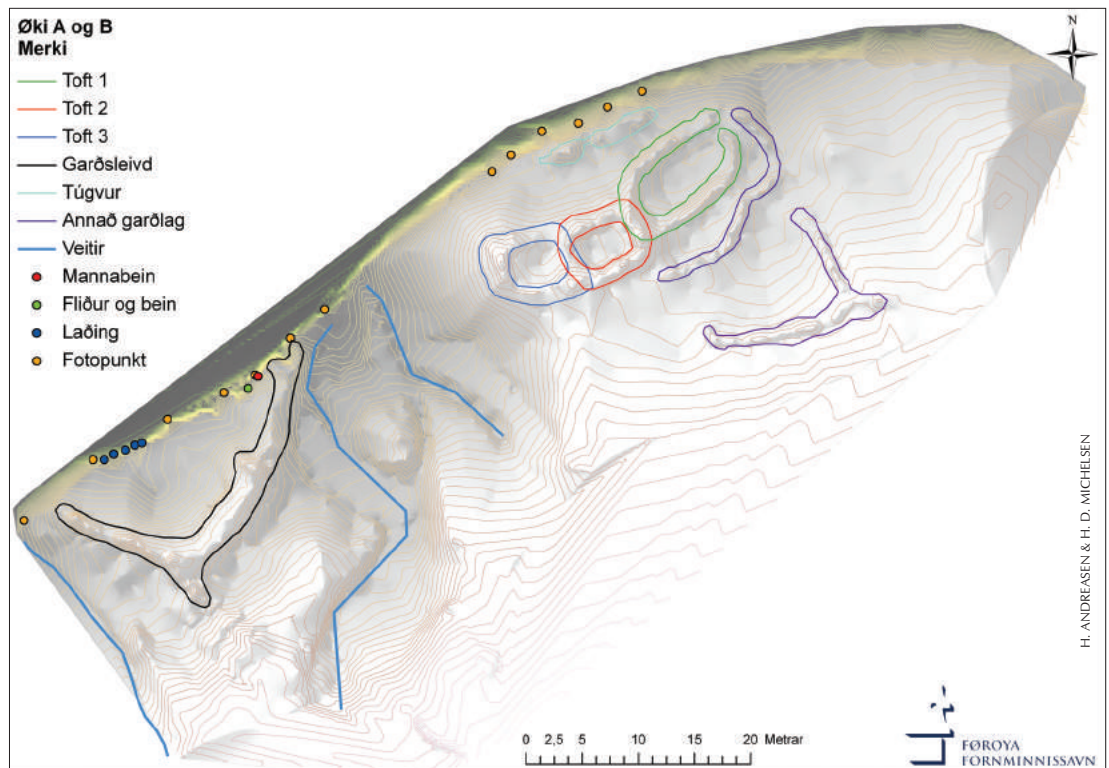
ið siga frá, at írskir munkar, ið vit tó eingi ítøkilig skjalprógv hava um her í oyggjunum, skuldu halda til á slíkum støðum - eisini hóast onkrar royndir fra fakligari síðu hava verið gjørdar, við tí fyri eyga at staðfesta hesar útsagnir. Hetta er fyrstu ferð, at ein tíðarfesting er gjørd, sum er tongd at einum av plássunum, ið hava samband við staðarnavnið “bønhus”. Somikið størri týðning hevur henda tíðarfestingin.

Hvussu eiga vit at skilja hesar bústaðaleivdir?

Hóast vit ikki hava grivið nakrar kanningarveitir í lendið fyri neyvari at kanna fornfrøðiligu leivdirnar, ið liggja undir svørðinum, so meta vit, at sammett við tað, vit annars síggja kring um í oyggjunum, er mest sannlíkt, at tær grasgrónu bygningaleivdir, ið her eru skrásettar, toftirnar 1-3 í øki A, eru partar av einum garði – einum garði við fleiri bygningum – ið einaferð í tíðini er frágingin. Líkt er til, at tað, ið sæst oman á vøllinum, ikki er frá einum og sama tíðarskeiði – hetta, tí at toftirnar sjónliga liggja oman á og inn undir hvørja aðra. Búleikað má tí eisini hava verið á staðnum eitt longri tíðarskeið, mynd 11.

Eingir gripir eru funnir á staðnum, ið kundu givið eina ábending um, úr hvørjum tíðarskeiði hesin garðurin stavar. Tó so, grundað á skap og byggihátt á toftunum, ið staðfestar eru, er mest sannlíkt, at talan er um leivdir, ið stava frá einaferð í víkingaöld ella tíðliga í miðöld. Eina ábending um, at so er, geva eisini teir hitasprongdu malasteinarnir, ið funnir vóru, tá vit skrásettu sjálvan bakkan. Slíkir hitasprongdir malasteinar hava víst seg at vera greið tala, tá um fornar

Mynd 11.
Yvirlitstekning av bústaðaleivdunum á Bønhusfløtu. Hæddarmunurin millum kurvarnar er 10 cm. Bakgrundin er gjørd til raster við “Natural Neighbour” í ArcGis. “Hillshade” z faktorur er 0,8 og “Standard Deviation” n:3. Uppmáting & kortgerð:

MYND: S.V. ARGE

bústaðaleivdir ræður. Henda tíðarfesting er í góðum samsvari við úrslitið av kolevnis 14 tíðarfestingini av mannabeinunum, ið enntá peikar aftur í tíð heldur enn fram í tíð. Hinvegin, nær garðurin er frágingin, vita vit av góðum grundum einki um.

Mannabeinini, funnin vórðu í bakkanum, geva sum nevnt ábending um ein fornan grevstur ella kirkjugarð. Kanska stóð kirkja ella bønhus í kirkjugarðinum, soleiðis sum staðanavnið kundi bent á. Um so er, eru fornminnini á Bønhúsfløtu mest ítøkiliga dømi her í oyggjunum um ein garð við grevstri ella kirkjugarði við kirkju ella bønhusi, har búleikað hevur verið um ár 1000 – t.e. seint í víkingaöld. Hetta er ein mynd, vit kenna dømi um frá avtoftaðum bústøðum í hinum norrønu búsetingunum í Útnorðri, har lítlar kirkjur ella bønhus sum hesi í klingrutum kirkjugørðum vórðu tongd at garðinum eins og hini húsini, áðrenn kirkjurnar vórðu skipaðar í sóknir í miðöldini.

Úr búsetingarsøguligum sjónarhorni er staðurin eisini áhugaverdur, tí hann liggur uttan fyri kenda

forna búsetingarmynstrið – búsetingarskipanina við býlingum, soleiðis sum vit kenna hana í landinum yvirhøvur. Tá til ber at tíðarfasta bústaðin so tíðliga sum til tíðarskeiðið um ár 1000, eru hesar bústaðaleivdir eisini tekin um, at búsetingarmynstrið er broytt upp gjøgnum øldirnar. Hetta kundi verið ábending um, at av fyrstan tíð hevur búsetingarmynstrið verið meir spjatt, við spjaddum gørðum, og síðan er tað broytt til mynstrið við býlingum, sum vit kenna frá miðöldini og fram at okkara døgum, mynd 12.

Sum nevnt í innganginum, eru áhugaverdu bústaðaleivdirnar á Bønhúsfløtu í stóran mun hótтар av, at havið máar lendið har á staðnum. Eins og á so mongum øðrum støðum kring um í oyggjunum, verður neyðugt við ítøkiligum tiltøkum at verja fjøru og lendið, fyri at ikki dømi sum hesi, har eldri mentanararvur okkara forferst, skal halda áfram. Nú hevur hetta skund.

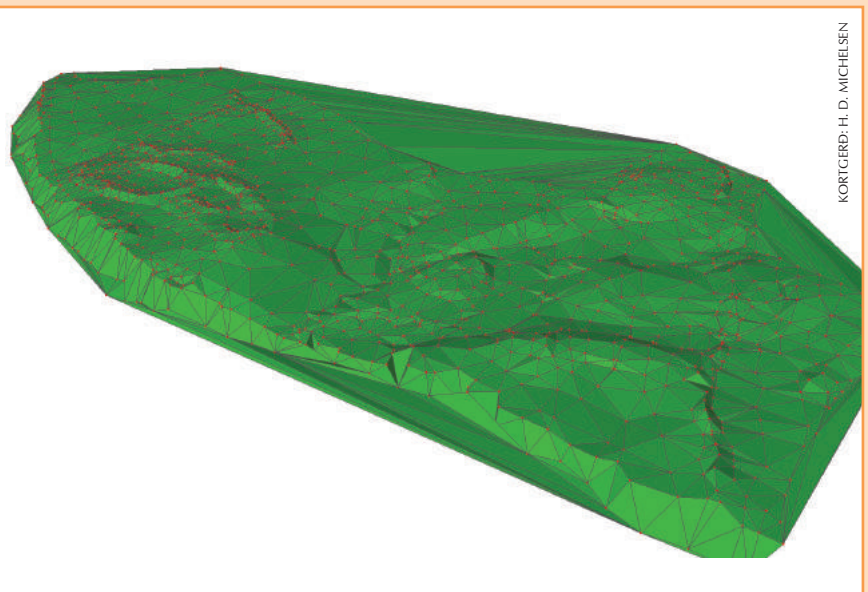
Mynd 12.
Bønhúsfløtan
sæð vestureftir.
Bústaðaleivdirnar
liggja niðast á
bakkanum beint
innan-/vestanfyrir
seyðahúsið fremst til
høgru á myndini.

Eftirviðgerð í GIS

Dáturnar, ið fingnar vórðu til vega við totalstiónini, vórðu á Føroya Fornminnissavni lagdar inn í eina størri teldu (work station) við GIS forriti til greining av dátunum. GIS (Geographic Information System ella Geospatial Information System) gerst alsamt meira neyðugur liður í fornfrøðini. Fornminnissavnið hevur í eina tíð brúkt nýggju tøkna, bæði innan fornfrøðilgar útgrevstrar og til skrásetingar av jarðføstu fornminnunum kring landið. GIS er ein skipan, ið savnar, goymir, greinar og framførir staðsettar dátur. Ein kann siga, at GIS er ein samanrenning av kortlegging, statistiskari greining og dátugrunna tækni. GIS er væl eignað innan fornfrøðina, tí alt, sum verður innsavnað og skrásett, er tongt at ávísuð staði, t.v.s. at hetta kann skrásetast við ávísuð x, y og z krossstølum ella longd, breidd og hædd.

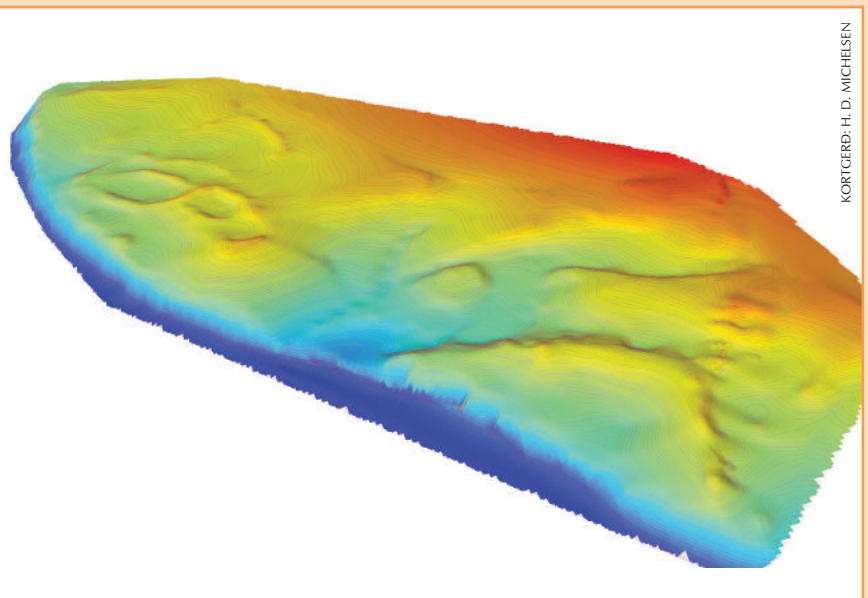
Fornminnissavnið brúkar ArcGis skipanina hjá fyrítøkuni ESRI. Í Arcmap, sum er partur av ArcGis skipanini, vórðu innsavnaðu dáturnar georefereraðar, t.v.s. lagdar inn á rætta stað, í mun til føroysku landskrossstølini. Onnur lög, sum eisini eru georefererað, eru topografisk kort og loftmyndir. Við at samanbera nýggjari og eldri tilfar, ber til at skilja, hvussu lendið og nýtslan av lendum broytist við tíðini og eitt nú hvussu nógv verður máað av bakkanum. Sostatt er endamálið við okkara uppmátungum eisini at eygleiða lendið og at hava haldgott samanberingartilfar í framtíðini.

Tað eru ymiskir hættir at endurskapa lendið, alt eftir hvør stöddfrøðilig ella geostatistisk útrokning verður vald, ella um lendið verður bygt upp í "raster"- ella "vektor"-lendi. "Raster" er talgild mynd, sett saman av heilt smáum fýrakantum, "pixlum". ArcGis, forritar pixlini og setur tey saman, soleiðis at tey mynda lendið. "Vector"-lendið verður gjørt við TIN (Triangulated Irregular Network), har linjur verða gjørdar millum mátaðu punktini og skapa eitt net av trýkantum í ymiskum stöddum, mynd 13. Tá lendið er endurskapað ber til at gera talgild hæddarkort ella "DEM" (Digital Elevation Map), sum við litum geva eina góða mynd av lendum, mynd 14. Tá lendið er endurskapað talgilt, kunnu ymiskar greiningar gerast av tí í ArcGis 3D Analyst, sum t.d. at seta ljós á frá ymiskum vinklum fyri at skapa skuggaárin (hillshade), ella har forritið varpar ljós á tey stöðini í lendum, har hæddarmunurin er størstur (slope). Hesar greiningar kunnu nýtast til at finna frávik í lendum, sum kunnu vísa á fornleivdir, sum t.d. toftir og garðløg.

KORTGERÐ: H. D. MICHELSEN

Mynd 13. Dømi um "TIN"- lendi, gjørt í ArcGis 3D Analyst

KORTGERÐ: H. D. MICHELSEN

Mynd 14. Dømi um "Raster"- lendi, gjørt við framferðarháttinum "Natural Neighbor". Úr "Raster"-lendum er gjørt eitt talgilt 5 cm hæddarkurvakort ("DEM") við litum í lögum. Kortgerð: H. D. Michelsen

MÁLÐ

MYND: HERLUF SØRENSEN

Trímæltur gerandisdagur

Er núverandi málpolitikkurin hjá føroysku myndugleikunum ein gongd leið at varðveita og verja føroyskt sum eitt livandi mál?

Kanning millum føroysk ung vísir eina konflikt ímillum eina puristiska rørslu, ið vil stýra føroyskum, og einum gerandisdegi, sum førkar seg ímóti trímæli.

Vit kunnu vænta, at enskt fer at hava stóra ávirkan á føroyskt talumál, og at gjógvin ímillum talu- og skriftmálið fer at økjast, velja føroysku myndugleikarnir ikki at broyta málpolitisku kósina.

Karin Jóhanna L. Knudsen

karinj@setur.fo
Mál- og samfelagsfrøðingur
Granskingardepilin fyri
Samfelagsmenning

Ein føroyskur málpolitikkur

Høvuðseyðkennini í føroyskum málpolitikki eru purisma og ynskið um at gera føroyskt øðrvísi enn danskt. Danskt hevur verið so leingi í Føroyum. Tískil er føroyskt mál sjálvsagt nógv ávirkað av danskum. Røktin og verjan av føroyskum máli hevur í høvuðsheitum snúð seg um, hvussu vit kunna lúka tað, ið verður kallað málspillur, úr føroyskum máli og um konservativa korpusplanlegging. Korpusplanlegging sipar til orðatilfeingi, bendingarlag, setnings-

Fólk reinsa seg sjálvi málsliga, tí tey kenna seg ikki at duga tað alment viðurkenda málið, sum er ein reinsað útgáva av føroyskum.

bygnað o.s.fr. Serliga veitan av nýyrðum hevur havt stóran týdning. Ymiskt bendir á, at gjógvin ímillum føroyskt skrift- og talumál økist.

Purisma er oftani eitt hjáárin av nationalismu. Í gerandisdegnum kemur puristiski málpolitikkurin til sjóndar sum eitt slag av sjálvreinsan. Fólk reinsa seg sjálvi málsliga, tí tey kenna seg ikki at duga tað alment viðurkenda málið, sum er ein reinsað útgáva av føroyskum. Úrslitið er, at fólk kúga seg sjálvi málsliga, og at fólk gerast sera upptikin av at meta og viga um málið bæði hjá sær sjálvum og øðrum føroyingum.

Í 2005 gjørdi Føroya landsstýri av at seta eina málstevnunevnd at orða ein føroyskan málpolitikk. Ein av grundgevingunum fyri at seta hesa nevnd var ein kanning frá 2004, ið bendi á, at tað er trupult at ognar sær føroyska skriftmálið. Niðurstøðan í kanningini var, at villutalið hjá næmingum í føroyskum miðnámskúlum var rættiliga høgt samanbórið við úrslit aðrastaðni. Ð-villur vóru flestar. Umframt at hava ein málsligan týdning í føroyska skriftmálinum, hevur Ð eisini ein symbolskan týdning. Tað skilur føroyskt frá danskum.

Síðani tá eru aðrar kanningar gjørdar, sum benda á tað sama – at tað er trupult at ognar sær føroyska skriftmálið. Sambært PISA kanningunum er lesiførleikin hjá føroyskum skúlanæmingum ikki nøktandi. Avvarðandi myndugleikar ásanna, at tað eru trupulleikar í føroyska skúlaverkinum, og teir hava sett ymisk tiltøk í verk fyri at betra um støðuna.

Tiltøkini hava í høvuðsheitum snúð seg um undirvísingarhættir, og hvussu ein kann betra um møguleikarnar hjá næmingunum at ognar sær føroyska skriftmálið. Spurningur verður ikki settur við skriftmálið sjálvt.

Málstevnunevndin ger í sínari frágreiðing greitt, at tey ikki mæla til broytingar í skriftmálinum. Hetta er í andsøgn til tað, Málstevnunevndin í aðrar mátar staðfestir í sínari frágreiðing um vantandi málsligu førleikarnar millum føroyingar. Nevndin vísir til dømis á, at 13 ára skúlagongd ikki gevur øllum neyðugu førleikarnar í móðurmálinum – tað vil siga í føroyskum. Alment kunnu vit siga, at Málstevnunevndin leggur høvðscentin á formin í føroyskum máli, og hvussu myndugleikar og onnur kunnu betra um støðuna ella teir vantandi málførleikarnar hjá fólki. Serligur dentur verður lagdur á fjølmiðlar og skúlaverkið.

Somuleiðis verður mælt til at broyta núverandi málnevnd til eitt málráð. Samstundis skal nýggja ráðið hava fleiri resursur at arbeiða við. Hetta fer, sambært nevndini, eisini at bota um vantandi førleikarnar í føroyskum millum fólk. Í fjør setti landsstýriskvinnan arbeiðsbólk at orða eitt uppskot til lóg um málráð. Ein grundleggjandi broyting, ið arbeiðsbólkurin mælir til í sínum uppskoti, er, at almennir stovnar skulu fyrgja teimum tilmælum, sum koma frá ráðnum. Núverandi málnevnd, hinvegin, hevur einans ráðgevandi heimildir. Hvørjar møguleigar avleiðingar verða, um stovnar ikki vilja fylgja teimum ráðum, ið fara at koma haðani, vita vit ikki. Tað nevni uppskotið einki um.

Í uppskotinum til ein nýggjan føroyskan málpolitikk mælir Málstevnunevndin til at strika danskt sum alment mál í Føroyum, soleiðis sum Heima-stýrslógin staðfestir, og at geva føroyskum støðu sum tjóðarmál í Føroyum. Hetta hevur sjálvsagt symbolskan týdning og er ein staðfesting av, at ein meiriluti av fólkinum í føroyska samfelagnum hevur føroyskt sum sítt fyrsta mál. Men vit sita framvegis eftir við spurningum um, hvørji mál føroyingar hava brúk fyri at duga fyri at klára seg væl í mun til skúla, útbúgving, arbeiði og hvat hvør einstakur nú einaferð heldur er eitt gott lív.

Kanningin millum føroysk ung vísir, at hóast ein býr í fjarskotnum og málsliga rættiliga homogenum økjum, sum eitt nú í Føroyum, er fleirmæli neyðugt.

Um kanningina

- 40 skúlar eru við í kanningini
- 615 næmingar í 7. flokki hava svarað
- Kanningin fór fram í november 2007
- Svarprosentíð er 89%

Kanningin millum føroysk ung vísir, at hóast ein býr í fjarskotnum og málsliga rættiliga homogenum økjum, sum eitt nú í Føroyum, er fleirmæli neyðugt.

Føroyingar førka seg ímóti trímæli

Tá vit skulu lýsa og greina málprofilar – hetta bæði í mun til einstaklingin og samfelagið sum heild – er umráðandi at hava greiðu á, hvussu vit skilja tær ymisku funktiónirnar, eitt mál hevur fyri einstaklingin og í einum samfelag.

Talva 1 lýsir tær definitiúnir, sum næmingarnir finga at halda seg til, tá teir skuldu svara spurninginum, um málini føroyskt, danskt og enskt vóru móðurmál, mál nummar 2, grannamál ella fremmandamál.

Úrslitið av hesum partinum av kanningini síggja vit í talvu 2.

Tað kemur ikki óvart á okkum, at ein greiður meiriluti gevur føroyskt upp sum móðurmál, og ber hetta eisini boð um, at føroyskt hevur stóran týðning fyri tey ungu. Tølini vísa somuleiðis, at vit í Føroyum hava eitt serligt slag av tvímæli, við tað at einans ein sera lítil partur av næmingunum lýsir danskt sum móðurmál, men kortini vísir ein meiriluti av teimum á danskt sum mál nummar 2. Á sama hátt vísir nærum helmingurin av teimum á enskt sum mál nummar 2. Hetta vísir okkum, at týðningurin av enskum økist millum tey ungu, og at enskt vinnur fram á donskum.

At einans ein sera lítil partur av næmingunum lýsir danskt og enskt sum fremmandamál (ávikavist 3% og 10%) er prógv um, at bæði málini hava ein sera týðandi leiklut í gerandisdegnum hjá teimum. Vit síggja, at føroyskur ungdomur virkar í einum at kalla trímæltum umhvørvi.

Vit eiga eisini at bíta merki í, at ein meiriluti av næmingunum staðfestir danskt sum mál nummar 2 og ikki sum fremmandamál. Hetta er øvut av tí, ið vit stundum hoyra í almennum høpi, har danskt verður kallað fremmandamál. Tað vísir okkum, at leikluturin hjá donskum millum føroyskan ungdom

Hugtak	Definitiún
Móðurmál	Móðurmál er tað málið, sum tú lærir fyrst og kennir teg tætt knýtt/a/n at. Tað ber væl til at hava fleiri móðurmál.
Mál nummar 2	Mál nummar 2 er eitthvørt mál, sum tú lærir aftaná títt móðurmál. Hesi mál kanst tú læra bæði í og uttan fyri skúlan.
Grannamál	Grannamál eru mál, sum fólk í teimum londunum, ið liggja kring Føroyar tosa. Málini kunnu vera skyld við føroyskt, men nýtast ikki at vera tað.
Fremmandamál	Fremmandamál eru mál, ið tú lærir í ella uttan fyri skúlan. Tó tosar tú ikki hesi mál í gerandisdegnum í Føroyum við fólk, sum hava málini sum teirra móðurmál.

Talva 1.

Hvat er...	Føroyskt	Danskt	Enskt
Móðurmál	89%	9%	5%
Mál nummar 2	6%	57%	41%
Grannamál	1%	25%	38%
Fremmandamál	/ / / / /	3%	10%
Annað	1%	1%	1%
Vantar/ikki svarað	3%	5%	5%

Talva 2.

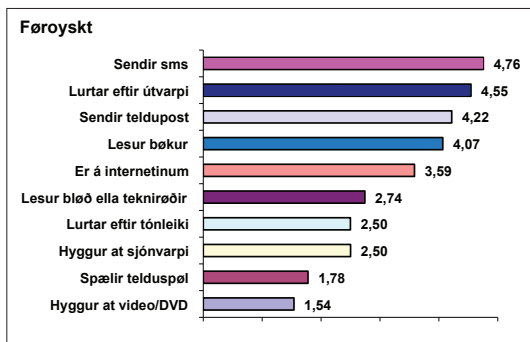
framvegis hevur stóran týðning, hóast enskt vinnur fram.

Tey ungu møta og nýta føroyskt, danskt og enskt á ymsum gerandisligum økjum. Myndin er fjøltáttað.

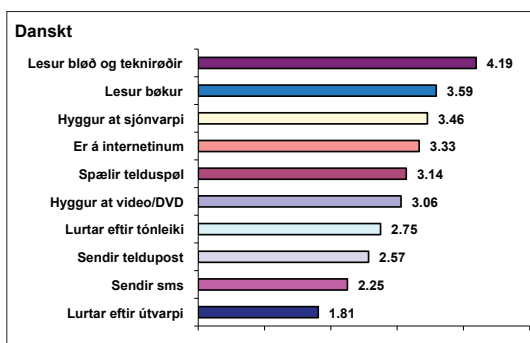
Trímæltur gerandisdagur

Myndirnar 1, 2 og 3 vísa úrslitið av spurninginum: *Hvørji mál brúkar tú, tá tú skalt...?* Vit síggja eina fjølbroytta mynd av málnýtluni hjá hesum ungu

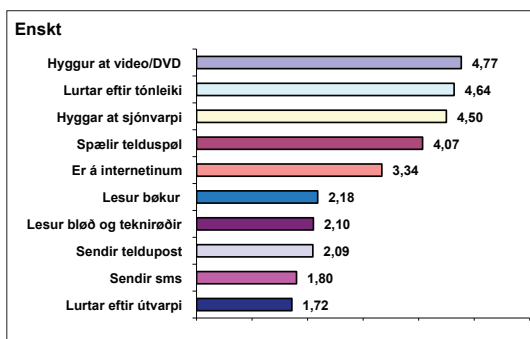
**Tey ungu
lesa tekni-
røðir og bløð
á donskum,
meðan tey
lesa bæði
føroyskar
og danskar
bøkur.**

Mynd 1.

Mynd 2.

Mynd 3.

**Tey senda
sms-boð og
teldupostar á
føroyskum fyri
tað mesta.**

fólkum. Myndirnar vísa um somu tíð tað, ið eyðkennir málsliga gerandisdagin hjá føroyingum. At føroyskt, danskt og enskt verða nýtt meira og minni á ymiskum økjum.

Tey samskipta elektroniskt á føroyskum

Tey senda sms-boð og teldupostar á føroyskum fyri tað mesta. Her síggja vit, at føroyskt er móðurmál hjá teimum flestu og ráðandi málið í vanligum samskipti.

Tey lesa á donskum og føroyskum

Tey ungu lesa teknirøðir og bløð á donskum, meðan tey lesa bæði føroyskar og danskar bøkur. Hetta vísir okkum, at danskt og føroyskt eru bæði týðandi mál í gerandisdegnum hjá næmingunum bæði í mun til mentanarforbrúk og tá tey skulu ognar nýggja vitan.

Tá vit skulu lýsa og greina mentanarforbrúk og málnýtslu, er ein av høvuðsspurningunum, hvørji tilboð standa teimum í boði á teimum ymsu málunum og serliga á føroyskum.

Eitt øki, har útboðið er avmarkað á føroyskum, er tað, vit á gerandismáli kalla kiosklitteratur (vikubløð, mánaðarbløð, teknirøðir, lættisoppabøkur, o.s.fr.) og dagbløð.

Tað er ósannlíkt, at tað fer at lona seg at útgeva nógvan kiosklitteratur á einum marknaði við einans 48.000 fólkum. Á sama hátt vita vit, at føroysk dag- og mánaðarbløð hava trupult við at bera seg.

Sambært hagtølum frá Hagstovu Føroya inflattu vit í árinum 2000 185 tons av kiosklitteraturi, í 2005 385 tons, meðan vit innflattu 298 tons í 2010. Sum vit vita, er tað mesta av hesum tilfari á donskum.

Tey eru ung á enskum

Samanumtikið síggja vit, at tað nógva av tí, ið eyðkennir ungdómsmentan í dag, er á enskum máli – filmar, telduspøl, sjónvarpsrøðir og tónleikur. Tey hyggja at sjónvarpi og DVD, lurta eftir tónleiki og spæla telduspøl á enskum.

Hyggja vit at føroyskari sjón- og útvarpsframleiðslu hjá Kringvarpi Føroya, vísir støðan seg at vera, at nærum einki sjónvarp verður framleitt til hendan

Framferðarháttur til myndirnar

Valmøguleikarnir til teir ymsu gerandsligu aktivitetirnar (hyggur at sjónvarpi o.s.fr.) vóru:

Sera ofta, ofta, av og á, sjáldan og ongantið.

- Svarini til aktivitetirnar fáa eitt virði. Tað hægsta virðið (*sera ofta*) fær 5 og tað lægsta virðið (*ongantið*) fær 1.
- Eitt miðaltal verður roknað út og úrslitini skipað sum víst á myndunum 1, 2 og 3.

málbólkin á føroyskum. Og tó, ein ungdómssending var á skránni í sjónvarpinum í 2008 og nú trý ár seinni (2011) eru 6 ungdómssendingar á skránni í føroyska sjónvarpinum. Vit vita ikki, um fleiri ungdómssendingar eru í væntu. Hinvegin so eru tvær føroyskar ungdómssendingar í útvarpinum um vikuna í lötuni.

Alment kunnu vit siga, at politikkurin hjá Kringvarpinum sýnist at vera, at tey velja at nýta nakað av resursum upp á málbólkin børn og so vóna, at tey sum vaksin 'venda aftur til føroyskt sjón- og útvarp'.

Sambært upplýsingum frá Kringvarpi Føroya vóru í 2004 á leið ein fjórðingur av øllum sjónvarps-sendingunum á føroyskum, ein fjórðingur á øðrum norðurlendskum málum og restin á øðrum málum – fyrst og fremst á enskum. Viðmerkjast skalat Kringvarp Føroya ikki hevur haldgóð hagtøl, ið vísa, hvussu stóðan veruliga er í dag. Málstevnunevndin mælir í sínari frágreiðing til, at allar útlenskar sendingar til børn og ung, ið Kringvarp Føroya sendir, antin verða tekstaðar ella lisnar inn á føroyskum.

Á internetinum eru nógv mál

Tá tey eru á netinum (kjatta, flyta yvir á egnu teldu, leita og spæla telduspøl) vísir tað seg sum um, at tey nýta tey trý málini nærum eins nógv. Hvussu skiftið er ímillum tey trý málini (og ivaleyst onnur við) er ilt at siga. Ein nærri kanning av skiftinum ímillum føroyskt og ymisk onnur mál á internetinum hevði givið okkum eitt virðismikið innlit í leiklutin og funktiónina, sum tey ymsu málini hava. Eitt nú hvørjar grundgevingar eru og hvat eggjar teimum til at nýta tað eina málið fram um onnur - hetta serliga í mun til føroyskt.

Tey hyggja at sjónvarpi og DVD, lurta eftir tónleiki og spæla telduspøl á enskum.

Endi

Kanningin millum føroyska ungdómin vísir, at leikluturin hjá enskum í gerandisdegnum økist, og at enskt bjóðar donskum av á summum økjum í føroyska samfelagnum. Nærum helmingurin av næmingunum vísa á enskt sum mál nummar 2. Henda broyting fer fram samstundis sum útboðið av føroyskum mentanarforbrúksvørum til ungdómin er sera avmarkað – bæði í loftbornum og prentaðum miðlum.

Við fërda málpolitikkinum í huga, har so stórir dentur verður lagdur á at reinsa føroyskt fyri tí fremmanda og korpusplanlegging, kunnu vit vænta, at fjarstøðan ímillum talaða og skrivaða málið fer at økjast. Enskt fer at hava størri ávirkan á talumálið. Vandi er fyri, at konflikтин ímillum fërda málpolitikkinn og tann málsliga veruleika, sum føroyingar liva og virka í, fer at økjast enn meira.

Úrslitini frá kanningini millum tey ungu vísa, at hóast ein býr í farskotnum økjum, sum eitt nú Føroyum, er neyðugt at duga nógv mál. Tey ungu liva og virka í einari sera umskiftiligari tíð. Ivasamt er, um fërda málpolitikkurin er ein gongd leið at røkja og verja føroyskt í framtíðini.

Keldur

Hagstova Føroya.
www.hagstova.fo

Karin Jóhanna L. Knudsen (2010). "Language use and linguistic nationalism in the Faroe Islands." *International Journal of Multilingualism*, Volume 7 Issue 2 2010: 128-146).

Kringvarp Føroya.
www.kringvarp.fo

Ferðing og støðufesti hjá kópi

Bjarni Mikkelsen

bjarnim@ngs.fo
Føroya Náttúrugripasavn

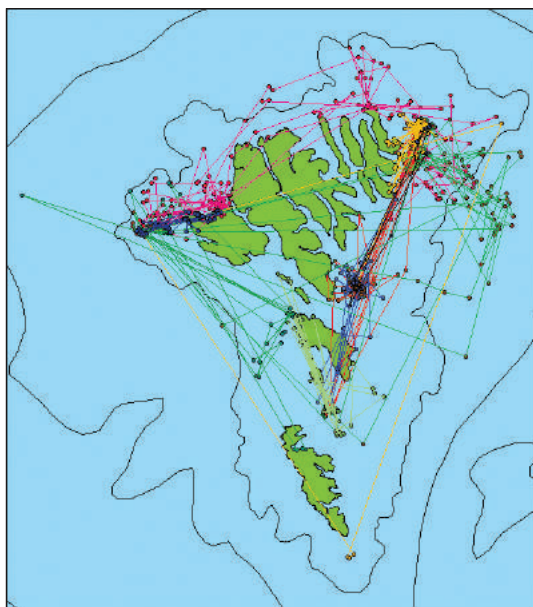
Kópurin er avdúkaður at vera heimkærur og siðbundin í síni atferð. Kópur nýtir nógva tíð á heimstaði sínum, har hann stundum eisini liggur uppi á landi. Tá ið útlongsil kemur á hann, so vitjar hann somu øki uppáftur. Kópi dámar best at ferðast fram við sjóvarmálanum, og hann leitar sær sjáldan langt úr landi.

Tað er sjáldan, at tveir kópar tíggja sær líkt.

Ein lýsing av ferðing og støðufesti hjá kópi tekur støði í tíggju føroyskum láturkópum, ið hava fingið sendara, ið samskiftir við fylgisvein, festan á grúkin. Og hvussu háttaðu so kóparnir sær? Jú, heildarmyndin vísir, at teir javnan ferðast millum oyggjarnar og nakað út á landgrunnin (Mynd 1). Men verður hugt nærri at atburðinum hjá teimum einstøku kópunum, so verður myndin meira fjølbroytt. Tí tað er rættiliga stórur munur á, hvussu teir einstøku kóparnir tíggja sær. Hver kópur hevur sítt egna háttalag, bæði tá hann ferðast, og tá hann støðast. Tað er sjáldan, at tveir kópar tíggja sær líkt. Heildarmyndin lærir okkum, at kópur er trúfastur móti teimum tilhaldum, honum yndar, og hann er rættiliga siðbundin í tí, hann ger.

17 fjórðingar úr landi

Kanska eitt tað fyrsta, ein bítur merki í, tá farleiðin hjá kópunum er stungin út í kort, er, at kópurin fer ikki langt úr landi (Mynd 1). Nei, fyri tað mesta støðast teir í sjóvarmálanum. Teir reika lítið um firðir og sund, men halda seg fyri tað mesta at brimbardu klettunum, burtur frá fólki.

Mynd 1

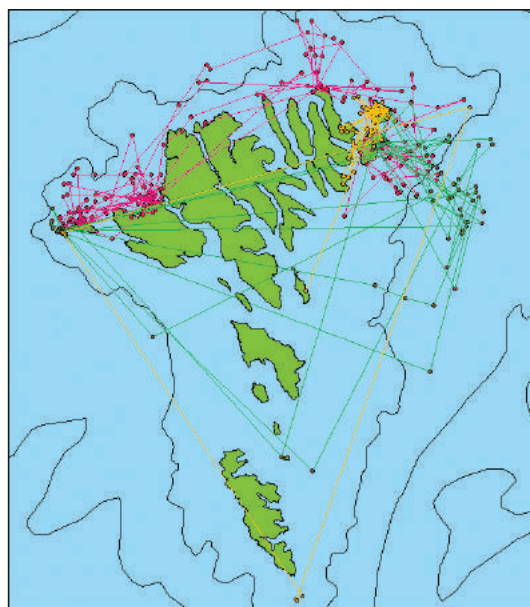
Tað kemur nærum ikki fyri, at teir fara útfrá har dýpið er meir enn 100 metrar. Bert trýggir av tíggju kópum reika nakrantíð út á slík dýpi. Tað longsta, nakar kópur var úr landi, var 17 fjórðingar. Hví man so vera? Helst er tað tí, at kópurin ómakar sær ikki óneyðugt, heldur ikki tá hann leitar eftir føði. Láturkópur, ið vanliga veiðir fisk á botni, er kringur at leita eftir føði og kavar lættliga niður á fleiri hundrad metra dýpi. Men velur hann hesa framferð, so brúkar hann bæði meira tíð og meira orku enn neyðugt er. Eygleiðir tú ein kóp, so tykist

Tað longsta, nakar kópur var úr landi, var 17 fjórðingar.

hann altíð makligur og hevur lítlan skund. Kópurin nýtir nokk ikki nógva tíð hvørt samdøgur at finna tað, honum tørvar til matna, og hann hevur ikki fyri neyðini at fara hvørki langt ella djúpt eftir føði. Men hvagar leita so kóparnir?

Í Mykinesi er gott at vera

Undir Svínøynni merkti Náttúrugripasavnið tveir kópar – hetta var sama dag og á júst sama stað (Mynd 2). Hesir kópar vóru somuleiðis teir minstu, ið bóru sendara. Tað vísti seg, at tá kóparnir ferðast

Mynd 2

Fylgisveinar lurta og rokna

Fylgisveinar, ið sveima 850 km uppi í luftini, taka ímóti signalum frá sendaranum og rokna út, hvar kópurin er staddur. Sendarin er forritaður at byrja at senda klokkan sjeý á morgni. Eitt signal verður sent hvørji 45 sekund, tó bert um kópurin er undan, inntil hann hevur rokkið 250 signal. Henda mannagongd verður nýtt fyri at fáa battarið í sendaranum at vara sum longst. Hetta hevur við sær, at tað hvønn dagin bert fáast nakrar fáar positióinir fyrrapart. Hver fylgisveinur er yvir kópunum bert í 10 minuttir hvørja ferð. Hesa tíðina skal hann móttaka minst fyra signal fyri at rokna eina neyva positiún. Og tess fleiri signal koma, neyvari verður positiúnin. Upplýsingar um kóparnar verða sendir til støðir á landi, og Náttúrugripasavnið kann heinta hesar á alnetinum sama dag. Bert positióinir neyvari enn 1000 metrar verða nýttar til at seta farleiðina hjá kópunum á kort. Sendararnir virkaðu úr 123 til 286 dagar.

frá Svínøynni, ja, so enda teir altíð í Mykinesi. Og aftur til Svínøyar fara teir eisini altíð. Hin størri, ið eisini er árið eldri, er longri um ferðina og steðgar ofta á undir Ennibergi ella á Víkum.

Nú teir hava lært, at í Mykinesi er gott at vera, so halda teir seg til kendar farvegir, tá teir ferðast til og frá øynni.

úr Svínøynni, so har er okkurt gott til matna. Minni kópurin veiðir yvirhøvur bert í hesum øki, meðan hin størri harumframt støðast norður úr Viðøynni og við Mykinesi. Hesin kópurin er jú árið eldri, og fleiri lívsroyndir gera kanska, at hann kennir til fleiri góð pláss at leita sær føði.

Einans til Fugloyar og Stóru Dímun

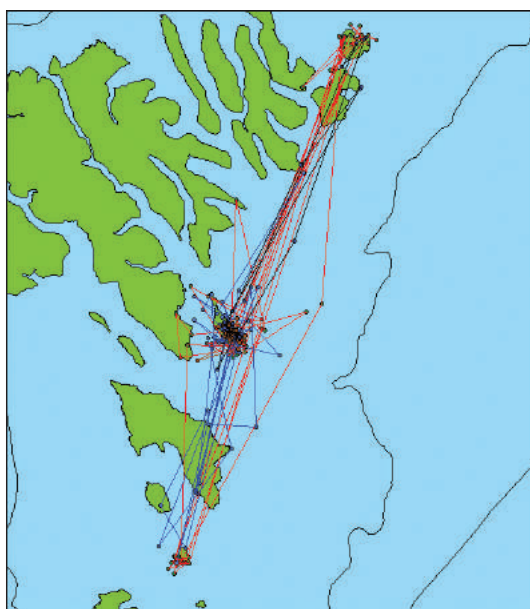
Tilsamans fimm kópar vórðu merktir eystan fyri Nólsoynna (Mynd 3). Tveir av kópunum høvdu

Einasta kópaslag í 150 ár

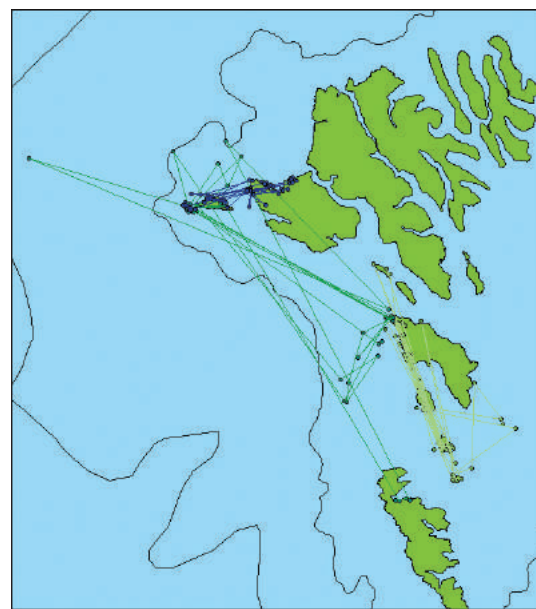
Láturkópur er einasta kópaslag í Føroyum. Fyri knapt tvey hundrað árum síðani doyði steinkópurin út, og hann hevur ongantíð megnað at taka oyggjarnar aftur, hóast at hann búleikast í grannalondunum. Hesir eru einastu kópar hjá okkum síðan landnám. Men kanska onnur kópasløg hava búleikast í oyggjunum áðrenn hetta? Av sjáldsomum kópagestum kunnu nevast grønlandskópur, ringkópur, roysningur og ikki minst granarkópur, ið hóast hann hevur sítt tilhald í Íshavinum, hevur verið rættiliga títtur í Føroyum seinastu árin.

Harafturímóti brúkar ársungin bert ein dag um túrin, ella tveir dagar, um hann steðgar á við Lítlu Dímun. Farleiðin til Mykiesar er kortini ymisk. Størri kópurin ferðast á trimum túrum hvørja ferð norðan fyri oyggjarnar, meðan hin minni á sínum fimm ferðum altíð ferðast sunnan fyri meginøkið. Helst vóru hetta farleiðirnar, ið førdu teir báðar til Mykiesar á fyrsta sinni. Nú teir hava lært, at í Mykiesi er gott at vera, so halda teir seg til kendar farvegir, tá teir ferðast til og frá øynni. Gud viti, um teir nakrantíð læra, at fleiri vegir føra til Mykiesar?

Tann minni kópurin ferðast upp í 50 fjórðingar um samdøgrið, ella í meðal fyra kilometrar um tíman. Hetta møðir so ikki ein lítlan kóp, kanska tí at hann dugir at passa sær sjóvarfallið. Báðir kóparnir ferðast í eitt tíðarskeið upp á seks - sjei mánaðir javnan til hitt sama økið í ein landsynning

Mynd 3

Mynd 4

sermerktan atburð. Eini kópurin bar av øllum í at vera stöðufastur. Tí teir 184 dagarnar við slóð var hann bert eystan fyri Nólsoynna, burtursæð frá einum túri vestur um oynna. Hin kópurin fór til Fugloyar sama dag, hann var merktur, og hann vendi ongantíð aftur (víst á Mynd 2). Hesin kópurin hevði helst sín uppruna í Fugloy, men var av tilvild undir Nólsoynni tann dagin, hann var fingin og merktur. Hinir tríggir kóparnir ferðast javnan av oynni. Atferðin hjá hesum kópum má

sigast at vera rættiliga lík, tí teir ferðast so at siga bara til Fugloyar og Stóru Dímun. Ein kópur ferðast til báðar oyggjarnar, meðan annar fylgir honum bert til Fugloyar og hin bert til Stóru Dímun. Nógv góð pláss eru á farleiðini, har teir kunnu steðga á, men kortini so fara teir altíð beina kós til hesar báðar fjarskotnu oyggjar. Her er friður og gott at vera, so hví steðga á? Merkisvert er, at kóparnir báðir, ið fara til Stóru Dímun, ongantíð fara um fjørðin til Lítlu Dímun.

Hittast eittans stað

Tríggir kópar vórðu merktir fyri vestan, harav tann eini var fingin á Víkum norðantil á Vágoynni (Mynd 4). Hesin kópur er stöðufastur og heldur seg tætt undir landi. Hann er fimm túrar í Mykinesi, teir 214 dagarnar, slóðin varð fylgd. Men hann fer ongan túr eystur á Slættanestanga, hóast teinurin hagar bert er tveir fjórðingar. Og hann vitjar í sjálvum Mykineshólmi bert ta einu ferðina. Kanska eitt sindur óvæntað, tí hólmurin var annars tilhald hjá øðrum kópum, ið slóðaðu hagar. Hesin kópur helt seg tískil innanfyri eitt rættiliga avmarkað øki í góðar sjei mánaðir.

Hinir báðir kóparnir vórðu merktir sama stað vestantil á Sandoynni (Mynd 4). Tann størri kópurin ferðast yvirhøvur til Mykinesar, meðan minni kópurin javnan ferðast mótsetta kós, móti

Í gummibáti við garni og lími

Kóparnir eru fingnir við at seta garn fyri teir á grunnum vatni. Komnir í garnið, vórðu teir alt fyri eitt tiknir inn í gummibát og fingnir niður í tættmeskaðan netaposa, so at teir ikki fingi bitið frá sær. Síðan vórðu teir vaskaðir um grúkin við acetone og spritt, fyri at reinsa og fáa sendaranum gott festi. Sendarin varð límaður á tætta feldin á grúkinum. Og einar tiggju minuttir seinni var sendarin fastur og kóparnir vórðu lirkadur fyri borð og fingi frælsið aftur.

Kópur loðsar um veturin, kanska í tíðarbilinum januar til mars, eins og í Bretlandi. Tá losnar sendarin av, og sambandið við kópin slitnar. Flestu sendarar tagnaðu frá januar og nakað út í mars. Kortini slitnaði sambandið við tvær opnur í desember. Kanska kópurin í Føroyum loðsar nakað fyrr enn í Bretlandi? Sambandið slitnaði sum oftast fyrri við kvennkópin, og tað passar væl, tí kvennkópurin loðsar áleið ein mánað fyrr enn kallkópurin.

Heimsins minsti stovnur

Føroyski stovnurin av láturkópi er mettur at telja um 2-3.000 kópar, og er allarhelst minsti sjálvstøðugi stovnur yvirhøvur. Ætlandi verður stovnurin mettur vísindaliga í næstum. Gjarna verður láturkópastovnurin mettur við at telja nósar og rokna stovnin við støði í lutfalli millum nósar og eldri kóp. At telja kóp á og framvið landi er ikki neyvt, tí ein ókendur partur av kópnum er altíð burtur frá landi. Størsta avbjóðingin, tá nósar skulu teljast, vil verða óstöðuga veðrið seint á heysti, tá kópurin makast, og atkoma til pláss, har kópur látrast.

Til ber eisini at meta um kópastovnin við at taka vangamynd av opnum. Hesar hava sermerkt litspæl á vanganum og kunnu eyðmerkjast. Við at vitja øki og oyggjar uppáftur ber til sum frá líður at hava skrásett flestu opnurnar, og sostatt hava eina góða meting av samlaða talinum av opnum. Stovnurin verur so roknaður við støði í lutfallinum av opnum í stovninum.

Føroyski kópastovnurin er ávirkaður frá fleiri síðum. Størstu ávirkan hevur veiða í samband við aling á sjónum. Kópur ger seg inn á alifisk, og tí er loyvi givið at skjóta kóp við alibrúkin. Ætlandi verður skipað skráseting av veiðuni, so neyv hagtøl vera tøk. Illveður í látratíð kann eisini ávirka stovnin, um nósar skola av látrunum og doyggja. Fækkast talið av góðum látrum vegna berglop og annað, so kann hetta eisini ávirka stovnin. Bóghvíthvalur er vórðin árligur gestur um okkara leiðir. Ætlanin er at kanna, hvørja ávirkan bóghvíthvalur kann hava á stovnin av láturkópi.

**Tað er eyðsæð,
at tað er á teimum fjarskotnu
útoyggjunum, at kópurin
trívist best.**

Lítlu Dímun. Av tí sama so mótast teir bert eittans stað, og tað er um leiðina, har teir vórðu merktir. Tá atburðurin er so ymiskur, so ber væl til siga, at teir læra so einki av hvørjum øðrum, tá teir hittast. Tann minni heldur seg undir landi og heldur altíð beina kós á sínum túrum til og frá Dímun. Hin størri, aftur ímóti, er nógv útiá, og tann eina dagin er hann so farin 17 fjórðingar úr landi.

Ungur nemur gamal fremur

Tað er ein ávisur munur á atburðinum hjá minnu og størri kópunum. Teir smáu kóparnir reika meira og ferðast eisini longur úr landi. Men sum kópurin eldist, so fer hann at støðast longri og longri tíð á heimstaðnum. Teir størstu kóparnir ferðast heldur minni, hava færri pláss, teir vitja, og fara heldur ikki so langt úr landi. Gomlu kóparnir hava drúgvar lívsroyndir, og tað tykist sum um kópur gerst meiri siðbundin og støðufastur sum hann eldist. Teir minnu kóparnir, ið yvirhøvur farta meira og eru meir útiá, hava kanska minni frið á sær og reika runt sum ein liður í at ogna sær lívsroyndir.

Kópur avdúkar

Veðrið er stundum ótýðligt í Føroyum. Kortini tykist hetta ikki at nerva kópin. Merktu kóparnir leitaðu sær ikki skjól fyri illveðri, men stóðu hinvegin fastir við brimbardu strendurnar. Tað er eyðsæð, at tað er á teimum fjarskotnu útoyggjunum, at kópurin trívist best. Her ræður eisini friður. Einstøku kóparnir vístu ymiskan atburð, men heildarmyndin avdúkar kortini eitt

Gomlu kóparnir hava drúgvar lívsroyndir, og tað tykist sum um kópur gerst meiri siðbundin og støðufastur sum hann eldist.

ávíst mynstur. Kópur úr Svínøi ferðast oftast til Mykinesar, kópur úr Nólsoy ferðast til Stóru Dímun og Fugloyar og kópur við Sandoynna ferðast til Mykinesar og á Dímunarleiðina. Mest vitjaðu oyggjar vóru Mykines, Fugloy og Stóru Dímun. Vitjandi kóparnir í Mykinesi hildu mest til á flesjunum vestan fyri hólmin og norðan fyri oynna. Hetta er yvirhøvur nokk so týðiligt, at kópur er mest á einum staði, og ferðast ikki ofta runt um oyggjarnar.

Myndin, sum kóparnir her hava málað við slóð síni, er nakað kám, tí talan er bert um tíggju kópar. Somuleiðis speglar myndin bert atburð fyrrapart á degi. Myndin hevði klárnað, um fleiri kópar

vórðu merktir, serliga á nýggjum økjum norðan- og sunnantil í Føroyum. Við fleiri slóðum hevði borið til at sammett atburð hjá kópi av ymiskum kyni og stødd og frá fleiri økjum. Sendararnir eru mentir nógv, so nú ber til at fáa fleiri og neyvari positionir frá kópunum. Tá kundi verðið kannað, um ferðing og atburður broytist alt eftir tíðini á samdøgrinum, og um kópurin í gerandisdegnum tekur atlit til sjóvarfall og veður. Mest átrokandi fyri láturkópin í Føroyum er at fáa gjørt eina stovnsmeting.

Kvidnar opnur

Gamalt er, at kópur byrjar at látrast á mikkjalsmessu. Hetta samsvarar væl við atburðin hjá trimum opnum, ið vórðu kvidnar og bóru hvølp í lívi. Tí júst á mikkjalsmessu, 29. september, slitnaði sambandið við einu opnuna. Tá er hon helst farin inn á okkurt látur, soleiðis at tað skuggaði fyri sambandið til fylgisvein. Hinar opnurnar fóru á látrini ávikavist 10. oktober og 6. november. Hetta vísir, at tað er eitt vist spenn í makingartíðini hjá láturkópi. Opnurnar vóru á látrunum í ávikavist 22, 17 og 15 dagar. Nósin sýgur opnuna í knappar trýggjar vikur, so tíðarbilini passa væl. Opnurnar vóru allar nærhendis staðnum, har tær vórðu merktar beint fyri og eftir tíðina uttan samband, so mest sannlíkt er nósin lagdur nærhendis.

Mynd 1. Ringmerkt likka

Føroyskt flytifuglaatlas á veg

Ringmærkningscentralen, Zoologisk Museum, Københavns Universitet, ringing@snm.ku.dk

Sjurður Hammer

shammer@snm.ku.dk
Statens Naturhistoriske Museum
í Keypmannahavn

Aage V. Jensen grunninum fyri at takka fekk ringmerkingarstöðin á Zoologisk Museum í Keypmannahavn í samstarvi við Náttúrugripasavnið í Føroyum høvið til at savna alt tað søguliga flytifuglatilfarið, sum er uppbyggt av sjálvbodnum eldsálum, ið hava ringmerkt fugl í Føroyum í næstan 100 ár. Atlasið verður givið út á donskum og enskum og verður eitt gott ískoyti til tær útgáurnar, sum frammanundan eru komnar út, millum aðrar tann grønlenska í 2003 og tann danska í 2006. Tað serliga við hesum atlasinum er, at øll ringmerkingarhagtølini eru telduskrásett líka aftur til 1912, soleiðis at útgávan gevur móguleika fyri víðari gransking. Ætlandi kemur atlasið út í vár.

Fuglalívið í Føroyum hevur í langa tíð verið eitt týðningarmikið tilfeingi, bæði mentanarliga og figgjarliga. Vit hava helst størri kunnleika til okkara fugl enn fólk á meginlandinum, og vit gleðast um at

Serliga eru føroysku stovnarnir av drunnehvíta, havhesti, skrápi og lomviga stórir og týðningarmiklir stovnar í altjóða høpi.

kunna vísa útlendingum okkara náttúru og serliga okkara fuglabjörg. Hvussu flytifuglar koma og fara hevur í öldir verið ein áminning um skiftandi árstíðir, og nær, ið ávísu slógini koma til landið, verður enn nevnt í álmanakkum og miðlum. Serliga nú er tíðin, tá ið flytifuglar trúfastir koma aftur til Føroya, og er hetta ein áminning um, at summarið er í nánd. Men hvar er fuglurin, tá ið hann ikki er í Føroyum? Ferðast allir somu leið? Halda teir til úti á havinum? Hvussu gamlir gerast teir? Koma teir aftur til somu bøli ár um ár?

Okkara fjarskotna støða í Norðuratlantshavi ger Føroyar serliga spennandi, tá ið sjáldsamir, útlúgv-aðir smáfuglar finna sær onkran urtagarð ella seta seg á skip í føroyskum sjógvi. Men flytifuglar eru samstundis ein týðningarmikil áminning um, at Føroyar eru ikki einsamallar í heiminum. At náttúran, sum vit ynskja at njóta og gagnnýta, ikki altíð er avmarkað av landamørkum, og hvussu vit velja at røkta okkara náttúru eisini hevur ávirkan aðrastaðni og umvent. Tað finnast eisini undirløg av fuglum, sum antin einans finnast í Føroyum og møguliga hjá okkara tættastu grannum, og hetta eru stovnar, sum vit á ein

serligan hátt hava ábyrgd av at verja. Tað er tí, at tað hevur týðning at kenna flytingina hjá fugli millum lond, men eisini millum ávís støð í Føroyum. Serliga eru føroysku stovnarnir av drunnehvíta, havhesti, skrápi og lomviga stórir og týðningarmiklir stovnar í altjóða høpi. Zoologisk Museum í Keypmannahavn stendur fyri fyriskipanini av ringmerking í Danmark, Grønlandi og Føroyum, og tað er her, at fráboðanir verða skrásettar og goymdar. Í Danmark finnast ymiskir ringmerkingarbólkar, og ringmerkingin í Føroyum hevur við Jens-Kjeld Jensen á odda seinastu 34 árin virkað sum ein slíkur bólkur við luttøku av bæði føroyingum og útlendingum.

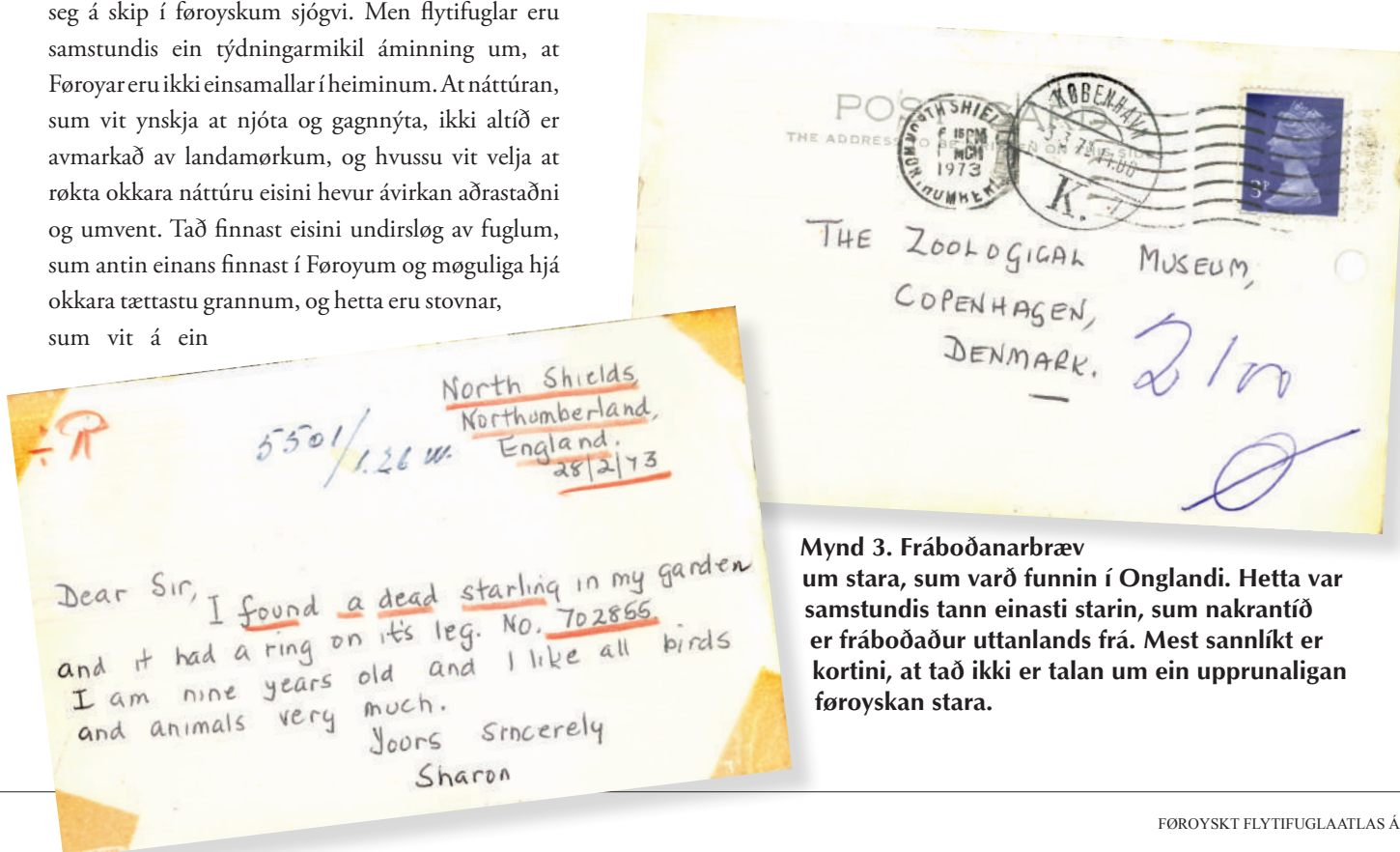
Av og á hava verið gjørdar fleiri útferðir til Føroya, bæði úr Danmark, Onglandi og Týsklandi. Týskarin, Hans Rudolphi, gjørdi tær fyrstu ringmerkingarnar í Føroyum í 1912. Tað var í sambandi við eina landafrøðiliga útferð í Føroyum, at hann ringmerkti 45 líkkur við týskum ringum. Tríggir ringar vórðu afturboðaðir, og hetta var við til at geva tær fyrstu ábendingarnar um ferðingina hjá líkku fram við strondini í Marokko og Portugal. Síðani hava ymisk fólk, bólkar og stovnar ringmerkt fugl í Føroyum.

Ensakar rannsóknarferðir hava eisini verið í Føroyum, har millum annað granskarar í 1930-árunum vóru her fyri at kanna, hvussu skrápur mundi klára at finna heim aftur eftir at vera fluttur frá sínum

Mynd 2. Ringmerkt stórtíta og gráspurvur

Samskiparin av verkætlanini er Sjúrdur Hammer, og afturat sær hevur hann Jens-Kjeld Jensen og Doretu Bloch í Føroyum, og í Keypmannahavn Jesper J. Madsen, Kasper Thorup, Kjeld T. Pedersen, Mikkel Lausten, Jette Fredslund, Mathilde Lerche-Jørgensen og Rune Tjørnløv.

Mynd 3. Fráboðanarbræv um stara, sum varð funnin í Onglandi. Hetta var samstundis tann einasti starin, sum nakrantíð er fráboðaður uttanlands frá. Mest sannlíkt er kortini, at tað ikki er talan um ein upprunaligan føroyskan stara.

**Ringmerking
av vanligu
veiðufugla-
sløgunum,
so sum hav-
hesti og lunda,
hefur verið
gjörd í tøttum
samstarvi við
fleygingarfólk
kring landið.**

Mynd 5. Ringmerkt terna

heimstaði. Úr Danmark hevur Nordvestjysk Ringmærkningsgruppe verið regluliga í Føroyum síðan 1983, og tann bólkurin hevur serliga ringmerkt drunnhvíta, spógva og kjógva. Hetta hevur millum annað givið fráboðanir um spógva úr Guinea-Bissau í Vesturafrika, og tveir kjógvar hava verið fráboðaðir úr Suðurafrika.

Í 1994 bygdi Jens-Kjeld Jensen við fígging frá Nordisk Ministerråd eina sokallaða Helgolandsrúsu mitt í bygdini í Nólsoy, sum er gjörd til at fanga smáfugl við. Føroya Náttúrugripasavn hevur átikið sær raksturin av henni, og hon hevur fingið stóran týdning fyri ringmerking í Føroyum, serliga við atliti til sjáldsamar flytifuglar. Fellan er opin alt árið, og umleið 300-500 fuglar verða fangaðir og ringmerktir hvørt ár. Til dømis eru bringureyði og leyvljómari fangaðir, sum báðir vórðu ringmerktir tætt við Stokkhólm tað sama heystið og høvdu upp á hálvan annan mánað flogið 1.300 kilometrar í ein útnyrðing til Nólsoyar. Vanliga flytur svenskur bringureyði seg í ein útsynning um heystið, og leyvljómari flytur seg suðureftir.

Tað er bert við góðum samstarvi við almenningin og vegna sjálvboðin fólk, sum ringmerkja, at hetta flytifuglaatlasið letur seg gera. Ringmerkingar krevja ikki bert nógv sjálvboðið arbeiði, men fráboðanir av ringum ella deyðum fugli eru sera týdningarmiklar at fáa innsavnaðar. Fyri ávís fuglasløg er lutfallið fyri fráboðanir mórtvegis tali av ringmerkingum undir 1%, so hvør fráboðan hevur stóran týdning. Ringmerking av vanligu veiðufuglasløgunum, so sum havhesti og lunda, hevur verið gjörd í tøttum samstarvi við fleygingarfólk kring landið. Hetta gevur serligt høvi til at granska hesi sløgini sammett við nógv av okkara grannalondum, har ið fuglurin er friðaður.

Drunnhvíti

Eitt av heimsins størstu drunnhvítabølum er at finna í Nólsoy, mett til 100.000 pør. Føroyski stovnurin er samanlagt mettur til 250.000 pør. Tað er eisini í Nólsoy, at flestu drunnhvítar er merktir. Teir verða fangaðir í neti, sum verður sett upp í bølinum ella aðrastaðni á oynni um náttina. Nógvar áhugaverdar

Mynd 4. Jens-Kjeld Jensen ringmerkir lundapisu

upplýsingar eru komnar orsakað av hesum arbeiðinum, millum annað fimm fráboðanir úr syðra Afrika og ein skotskur drunnhvíti, ið varð fangaður bert eitt samdøgur eftir, at hann varð ringmerktur í Skotlandi, 443 kilometrar burturi. Ein av heimsins elsti kendi drunnhvítum varð fangaður í Nólsoy, 31 ár eftir at hann varð merktur á Foula í Hetlandi.

Flytifuglaatlasið

Síðani 1912 og til og við 2009 eru 99.563 fuglar og 124 fuglasløg ringmerkt í Føroyum. Talríkastu sløginu eru drunnhvíti við 37.530 fuglum, terna við 12.728, havhestur við 8.762, lundi við 6.394 og lomvigi við 6.357 fuglum. Millum teir meiri sjáldsomu fuglarnar kunnu nevast amerikanskur fjallvákur, velblái, siljuljómar, skallabláur ljómari og kaukasusljómari, sum einans var tann triðja skrásetingin í Evropa.

Til og við 2009 eru fleiri enn 3.100 afturboðanir av fugli ringmerktur í Føroyum. Fráboðanir eru komnar frá øðrum evropeiskum, afrikanskum og amerikanskum ringmerkingarstøðum, og samanlagt eru fleiri enn 1.800 útlenskir fuglar fráboðaðir í Føroyum. Flestar fráboðanir eru av lomviga (799), lunda (443), drunnhvíta (299), likku (281) og stara (216). Samanlagt eru fráboðanir av 52 fuglasløgum ringmerktum í Føroyum og av 34 fuglasløgum ringmerktum uttanlands og fráboðaðum í Føroyum.

Føroyska flytifuglaatlasið fer at líkjast donsku útgávuni í bygnaði og skrivihátti. Hvørt fuglaslag, sum vit hava afturboðanir frá, fær eina gjøgnumgongd, og tað verður eisini høvi til eina djúpari hagreiðing av teimum sløgnum, har ið nógv tilfar

finst, merkingarhagtøl, afturmeldingarorsakir, vetrar-summarfráboðanir og so framvegis. Ætlanin er, at atlasíð verður klárt á vári 2011, og at tað verður útgivið sum serprent av einum tíðarriti og sum internetútgáva, har tað skal vera gjørligt sjálvur at taka niður tær upplýsingar, sum ein er áhugaður í. Hetta kann vónandi vera við til at styrkja føroyska fuglafrøði og gransking í framtíðini.

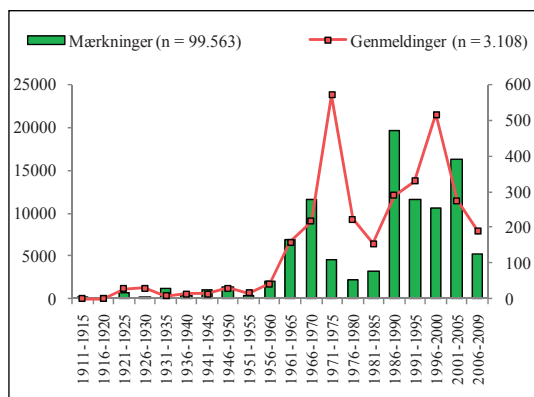
Hevur tú áhuga fyri ringmerkingararbeiði, ella møguliga hevur funnið ella sæð fugl við ringi á, so vilja Sjúrdur Hammer, Jens-Kjeld Jensen, Føroya Náttúrugripsavni ella Ringmerkingarstøðin á Zoologisk Museum í Keypmannahavn sera fegin frætta. Nærri fæst at vita við at venda sær til Sjúrd Hammer.

Fráboðanarstøð av drunnhvíta, sum er ringmerktur í Føroyum, og ringmerkingarstøð av útlenskum drunnhvíta, sum er fráboðaður í Føroyum.

Ringmerkingar	37.530
- harav merktir sum ungar	102 (0,3%)
Fráboðanir	307
- harav uttan fyri Føroyar	80
- harav merktir sum ungar	1 (0,3%)
Merkir uttanlands, fráboðaðir í Føroyum	230
Serlig hagtøl	
Hægsti aldur	25 ár
Longsta ferðing	11.063 km

Talva við drunnhvítahagtølum

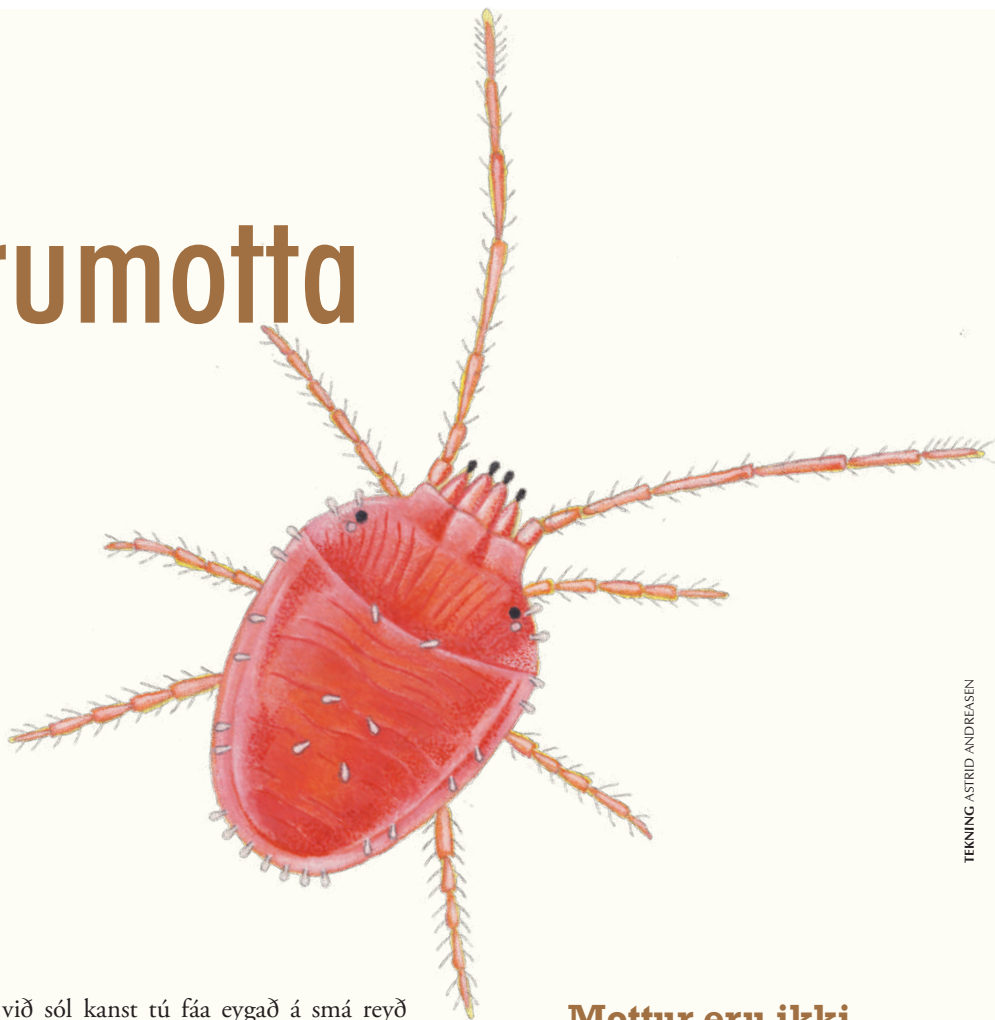
Tíðarbýti av ringmerking og fráboðanum býtt sundur í fimm ára tíðarskeið

Hvat er ringmerking?

Ringmerking er ein yvir 100 ára gamal háttur, ið verður nýttur at kanna flytingina hjá fugli. Ein lítill stál- ella aluminiumsringur verður festur um beinið á fuglinum við nummari og bústaði á. So verður vónað, at nakrir av fuglunum, sum møguliga doyggja ella verða veiddir, verða fráboðaðir hjá Zoologisk Museum í Keypmannahavn. Sjálvt um bert ein brotpartur av ringunum, sum verða ásettir, kemur afturíftur, so gevur hetta tilfar eina góða ábending um ferðingina hjá fugli, og tað er tí av alstórum týðningi, at fólk, sum finna slíkar ringar, boða frá á røttum staði.

Fyrstu ringmerkingarnar vórðu gjørdar av dananum H.C.C. Mortensen, vanliga kallaður "fugle-Mortensen", í 1899, har hann merkti starar á skrivstovu sínari á Viborg Katedralskole. Í langa tíð hevur ringmerking verið einasti háttur at kanna flytingina hjá fugli, og sjálvt um ymisk hátøknilig amboð, so sum fylgisveinasendarar og GPS-loggarar, nú eru tøk fyri fuglagranskarar, so hevur ringmerking givið eina stóra nøgd av vísindaligum tilfari um fuglar kring allan heim, sum vit ikki vildu verið fyriuttan. Tað er hetta, ið føroyska flytifuglaatlasið skal savna saman og útgeva, soleiðis at tað kann liggja sum grundarlag fyri víðari gransking innan fuglalívfrøði í Norðuratlantshavi.

Smærumotta

TEKNING ASTRID ANDREASEN

Dorete Bloch

doreteb@ngs.fo
Føroya Náttúrugripasavn

Ein várdag við sól kanst tú fáa eygað á smá reyð til reyðbrún djór sitandi í vindeygakarmunum. Hetta eru smærumottur, ið hava funnin sær veg inn gjøgnum rivur ella líknandi framvið vindeyganum. Smærumotturnar gera tó ongan skaða, tær eru bara vilstar, og tær doyggja skjótt innandura, tí har er ov turt.

Útsjón

Smærumottan – á latíni *Bryobia praetiosa* – er ein pikkulítill motta, bert ein tríffórðingsmillimetur til støddar. Mottur eru ikki skordjór, men hoyra saman við millum annað eiturkoppum til spunararnar. Hetta hevur við sær, at smærumottan hevur 8 bein og ongan veingir. Tey fremstu beinini eru dupult so long sum hini seks, og tey verða

Mottur eru ikki skordjór, men hoyra saman við millum annað eiturkoppum til spunararnar.

brúkt til at nema við. Av liti er smærumottan reyð ella reyðbrúnlig, men liturin er ikki elvdur av, at hon sýgur blóð. Smærumottan livir av at súgva plantusevju.

Lívið hjá smærumottunum

Hjá smærumottuni verður bert funnin kvenndjór, eins og hjá vakstrahústrantklukkuni¹. Hetta hevur við sær, at smærumottan hevur moyarføðing (partenogenesis) og víggjar síni blóðreyðu egg niður í moldina ella í rivur í húsavegginum. Ein smærumotta víggjar umleið 70 egg og syrgir fyri, at tey hava tað turt og so heitt, at tey yvirleva veturin. Tær nýklaktu smærumotturnar líkjast teimum vaksnu, og tær skunda sær beinan vegin oman í

Smærumotturnar gera tó ongan skaða, tær eru bara vilstar, og tær doyggja skjótt innandura, tí har er ov turt.

Tá tær kunnu koma inn í húsini, er tað tí, at grasið veksur heilt inn til húsagrundina.

grasið at súgva plantusevju og annars krógva seg millum gras, bløð og grót. Tær skifta ham einar trýggjar ferðir, áðrenn tær eru vaksnar eftir einum-tveimum vikum. Eitt ættarlið varir umleið ein mánað. Vanliga doyri smærumottan um heystið, og næsta ættarlið kemur fram úr eggnum várið eftir. Tó ber til at finna smærumottur alt árið. Um várið fara tær ofta til stroks og sita í sólini á húsaveggnum og kunnu tá koma inn í húsini.

Útbreiðsla

Smærumottur eru at finna í øllum heimspørtum við fleiri sløgum, og hvørt slag er knýtt at hvør síni matarplantu.

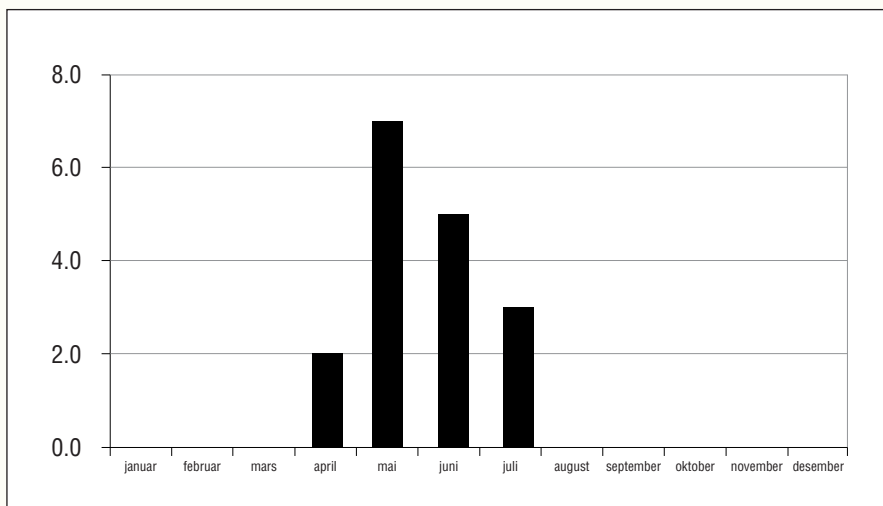
Hvussu forðar tú fyri, at smærumottan kemur innandura?

Smærumottan livir í grasi. Tá tær kunnu koma inn í húsini, er tað tí, at grasið veksur heilt inn til húsagrundina. Verður skervur lagdur á túnið runt húsini, bara ein hálvan metur, sleppa smærumotturnar ikki inn. Eisini er tað møguligt at gera eitt blómubeð upp á ein metur framvið

grundini. Skerv og mold fáa smærumotturnar ikki gingið framvið.

Eru smærumottur fyrst slopnar inn, er tað betri at dustsúgva enn at vaska fyri at fáa tær burtur aftur. Brúkar tú ein lappa at turka við, verður bert reyðar strípur at síggja. Sita nógvar á húsagrundini, ber eisini til at dustsúgva her.

Tær nýklaktu smærumotturnar líkjast teimum vaksnu, og tær skunda sær beinan vegin oman í grasið at súgva plantusevju og annars krógva seg millum gras, bløð og grót.

Keldur

¹Bloch, D, 2010.
Skaðadjór 11.
Vakstrarhústrantklukka.
Frøði 15,2: 38-39.

Føroya Sjósavn www.sjosavn.net.

Magnus Gaard

magnus.gaard@skulin.fo
Føroya Studentaskúli og HF skeið

Bjørki Geyti

bjorki@gmail.com
Føroya Sjósavn

Símun Berg

sjosavn@gmail.com
Føroya Sjósavn

Ólavsøkan 2006

Á ólavsøku í 2006 var forkunnug framsýning í íshúsinum á Argjum. Ikki tí, Sjósavnið var ikki liðugt, og einans fyra mánaðir vóru gingnir síðani ein áhugabólkur við Bjørka Geyti á odda var sloppin inn at innrætta íshúsið til endamálið, og eitt sindur av peningi var eisini játtaður. Arbeiðið við at seta akvarium saman og gera hølini til reiðar gekk stak væl. Avrátt varð tí at hava eina framsýning á ólavsøku. Tá vóru rættiliga nógvir føroyingar longu varugir við Sjósavnið, tí ikki færri enn 2-3.000 fólk vitjaðu framsýningina hesa ólavsøkuna. Eitt hálvt ár seinni lat Sjósavnið alment upp og skipaði seg

**Fremsta endamálið
hjá stovninum var tá,
og er framvegis, at kunna
almenningin um lívið
í sjónum.**

sum ein sjálvsognarstovnur við nevnd og dagligum leiðara.

Fremsta endamálið hjá stovninum var tá, og er framvegis, at kunna almenningin um lívið í sjónum.

Ein týðandi partur av náttúrusøguni og menningini av dýrum eru allir teir ryggleysu dýrabólkarnir.

Við og uttan rygg

Nú munnu flest øll fólk, sum hava verið og vitjað akvarium í øðrum londum, seta akvarium í samband við litfagar fiskar og kanska hávar og skötur eisini.

Men um vit hyggja at allari náttúrusøguni, so er lívið byrjað í sjónum fyrri okkurt um 3,7 milliardum árum síðani. Ein týðandi partur av náttúrusøguni og menningini av dýrum eru allir teir ryggleysu dýrabólkarnir. Ætlanin við Sjósavninum var at sýna umboð úr so nógvum ryggleysum dýrabólkum fram sum møgult. Vit hildu hetta hóskaði seg væl, tí nógv av ryggleysu dýrunum eru løtt at fáa fatur á í Føroyum, og samstundis ger tað framsýningina vælegnaða til undirvísing í náttúrusøgu.

Holadýr *Cnidaria*, lindýr *Mollusca*, tindadýr *Echinodermata* og krabbadýr *Crustacea* eru bert nakrir av teimum dýrabólkunum, sum hava havt ein fastan sýnisglugga á Sjósavninum hesi 5 árini, sum Sjósavnið hevur verið til.

Rað úr bróski ella beini

Av tí at akvariumið er ætlað til undirvísing, hevur allatíðina verið roynt at hava so nógv fiskasløg úr øllum fiskabólkunum sum møgult. Her verður bæði hugsað um mest upprunaligu fiskasløgin, sum

Á savnsfagnaðinum plaga børnini at fiska krabbar.

súgari og súgallur. Bróskfiskarnir eru ringir at fáast við í fangaskapi, og hóast nógv háva- og skötusløg hava verið á Sjósavninum hesi 5 árini, so eru tað fá teirra, sum hava havt lív lagað serliga leingi. Einasta hávaslagið, sum hevur verið á Sjósavninum alla tíðina, er smáblettuti reyðhávurin, sum hevur trivist væl.

Lívstringrásin hjá smáblettuta reyðhávinum

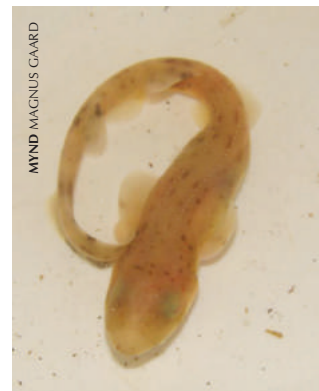
Smáblettuti reyðhávurin nærast eins og nógv onnur hávasløg á tann hátt, at kall- og kvennhávur makast, og egg verða gitin í kvennhávinum. Kvennhávurin leggur eggini, og ungin búnast í teimum í einar 10 mánaðir. Tað ber væl til at lýsa ígjøgnum eggini

Reyðhávur við eggum.

Reyðhávaungi kemur úr egginum.

Reyðhávaungi.

og á tann hátt síggja ungan, so hvørt sum hann mennist, og hóast eingin ungi livdu meir enn ein mánað á Sjósavninum, so hava vit havt høvi at fylgja lívsringrásini hjá hesum áhugaverda fiskaslagi inni í framsýningini hjá okkum.

Fiskaaling ætlar í ár at gera kanningar við multu, við tí endamáli at royna tær sum lúsatýnarar í laksaalingini.

Nýggj fiskasløg í føroyskum øki

Umframt at vanlig fiskasløg sum toskur, hýsa og upsi hava verið í framsýningini alla tíðina, so hava eisini heldur sjáldsamari fiskasløg verið í framsýningini av og á. T.d. onkur av teimum ymisku hornabrosmusløgnum, vanlig hornabrosma, reyð hornabrosma og blettut hornabrosma.

Multa, eisini kallað pusalaknektur, hava vit havt leingi, og trívast tær væl. Fiskaaling ætlar í ár at gera kanningar við multu, við tí endamáli at royna tær sum lúsatýnarar í laksaalingini. Í tí sambandi var starvsfólk frá Fiskaaling saman við okkum í Sørvági fyri at síggja, hvussu vit bera okkum at, tá vit veiða hetta stygga fiskaslagið.

Vit hava fingið nakrar kjaftsvartar kongafiskar, sum línubáturin Kallanes fekk á 180 favna dýpi. Hesir komu mestsum allir undan, tí teir vístu seg ikki at hava nakran sundmaga. Størsti trupulleikin hjá okkum við teimum fiskasløgum, ið hava sundmaga, er at fáa fiskin skaðaleysan upp úr dýpinum. Trupulleikin við luftini kann sum frálíður

eisini vísa seg við at luftbløðrur seta út í eyguni á fiskunum.

Í 2010 eydnaðist tað okkum at fáa fatur í tvíprykkuta stubba, sandstubby og, sum nakað nýtt, sprøkluta stubba *Pomatostichus pictus*, sum ikki áður er skrásettur í Føroyum.

Í lötuni hava vit 30 ymisk fiskasløg í kørunum. Onkuntíð hava fleiri verið, og er tað okkara vón, at vit framyvir megna at skapa umstøður til at økja um talið.

Í fjør summar var nógvur makrelur millum oyggjarnar, og royndu vit at koyra einar 15-20 í tvey 7-tons kør. Sum væntað, bar ikki so væl til, tí pelagiskir fiskar yvirhøvur krevja nógv størri kør.

Í 2007 og 2008 var sera nógvur sjóprónur til undir Føroyum, og vit høvdu støðugt nógv av hesum margháttliga fiskaslagi, sum er í ætt við sjóhest. Seinastu tvey árin hefur tó lítil og eingin sjóprónur verið at fingið, og eingin er í lötuni á Sjósavninum.

Vitjandi í 5 ár

Tey 5 árin, Sjósavnið hefur verið opið, hava skúlaflokkar, barnagarðsbørn og almenningurin sum heild verið ófør at vitja á savninum.

Vitjanartalið hefur alla tíðina ligið omanfyri 10.000 gestir um árið - og harafturat millum 100 og 250 skúla- og barnagarðsflokkar. Harumframt fáa vit eisini vitjan av fólkum frá m.a. ymsum eldrabýlum og øðrum stovnum.

Á hvørjum ári luttekur Sjósavnið í sokallaða savnsfagnaðinum, og hóast vit sum einasta savnið noyðast at krevja atgongugjald, hefur áhugin at vitja verið ovurstórur. Í fjør vitjaðu 1811 fólk í teir 5

Multa.

Trøllahummari.

Kjaftsvarti kongafiskur og hýsa.

Upsi og lýrur.

MYND SIMUN BERG

dagarnar, og vikuna eftir til Skúlafagnaðin vitjaðu einir 20 skúlaflokkar.

Framtíðin

Í 2010 hendi tað gleðiliga, at Sjósavnið eisini fekk rakstrarstuðul frá landinum. Játtaðar eru 300.000 kr. á figgjarlógini til raksturinn av Føroya Sjósavni. Í 2010 játtaði mentamálaráðið okkum eisini ein savnslærara, ið tekur sær av bólkavitjanum og øðrum.

Annars hevur Tórshavnar kommuna stuðla væl við at lata kr. 400.000 árliga, umframt at lata okkum høluni ókeypis. So nú skuldi grundarlagið verið tryggt fyri framhaldandi rakstri av Føroya Sjósavni, og er eitt hjálparfólk nú eisini sett í part-tíðar starv.

Sjósavnið er farið í holt við at innrætta eitt høli í erva, sum er ætlað til eina skúlastovu, har møguleiki verður at gera ymsar royndir við sjódyrum. Tá

**Tey 5 árini,
Sjósavnið hevur
verið opið, hava
skúlaflokkar,
barnagarðsbørn og
almenningurin sum
heild verið ófør at
vitja á savninum.**

MYND SIMUN BERG

Síl og multa.

MYND SIMUN BERG

Høgguslokkur.

MYND SIMUN BERG

Sandstubbí.

Føroya Sjósavn.

Savnsfagnaðurin í 2010 eydnaðist væl, bæði við góðum veðri og nógvum vitjandi.

Hövd á kjaftsvarta kongafiski.

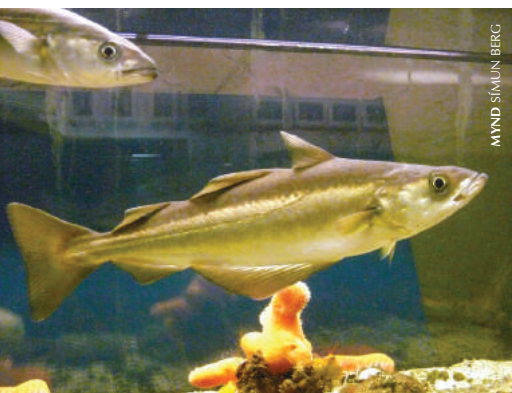
hølið er liðugt, fara vit at bjóða fram ymisk undirvísingartilboð til skúlar og onnur áhugað.

Ein annar av kongstankunum hjá Sjósavninum hevur alla tíðina verið at givið lesandi og granskarum møguleika at granska lívvirkið hjá lívverum í sjónum. Við rennandi sjógvi og umstøðum at seta kør og mátitól upp, eigur hetta at gerast ein møguleiki í framtíðini. Men tá má tíð og peningur verða tøkur til tess at leggja hetta til rættis. Ein annar menningarmøguleiki av virkseminum á Sjósavninum er í størri mun at skipa fyri summar-skeiðum fyri vaksni. Tá verður serliga hugsað um námsfrøðingar, ferðaleiðarar og lærarar. Sjósavnið hevur góðar karmar at skipa fyri tilíkum skeiðum, har megininnihaldið er føroyska náttúrusøgjan.

Í framtíðini vónar stýrið fyri Føroya Sjósavni, at møguleikar verða fyri at víðka um talið av kørum og

**Í 2010
hendi tað gleðiliga,
at Sjósavnið eisini fekk
rakstrarstuðul
frá landinum.**

á tann hátt økja um tilboðini til tey vitjandi. Her má havast í huga, at fleiri kør og fiskar eisini førir við sær eina útbygging av tí tekniligu skipanini. Nakað av tí fyrsta, sum neyðugt er at bøta um, er til dømis møguleikan fyri at køla og stýra sjóhitanum. Slík skipan er kostnaðarmikil, men ætlanin er, at kølingin av sjónum skal sameinast við eina hitavekslaraskipan, sum so veitir heita luft til framsýningarhølini, og sostatt minkar um oljurokningina.

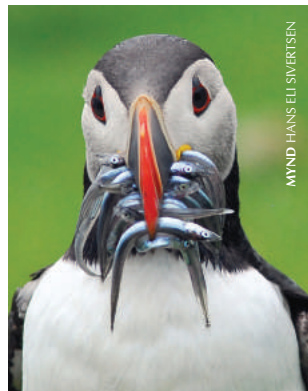
Lýrur.

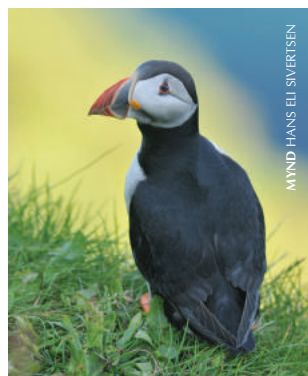
Sprøkluti stubbi.

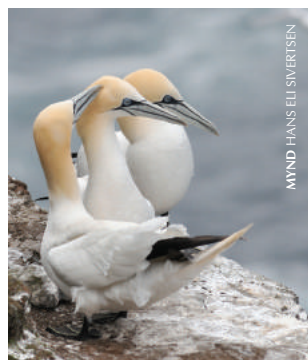
Tvíprikkuti stubbi.

MYND HANS ELI SVERTSEN

MYND HANS ELI SVERTSEN

MYND HANS ELI SVERTSEN

Seinastu tvey árin
hefur Hans Eli Sivertsen
havt framsýning av
fuglamyndum á Føroya
Sjósavni

Mynd 1. Purpurhinnusløg í Føroyum. A. *Boreophyllum birdiae*. Á. *Porphyra dioica*. B. *Porphyra linearis*. D. *Porphyra purpurea*. E. *Porphyra umbilicalis* (Nalva purpurhinna). F. *Porphyra* sp. (Purpurhinna FO). G. *Pyropia elongata*. H. *Pyropia leucosticta*. I. *Pyropia njordii* (Purpurhinna Njarðar). Í. *Wildemania amplissima*. J. *Wildemania miniata*.

Vís mær ílegurnar og eg skal siga tær, hvør tú ert

Nýggi tarasløg funnin í Føroyum

Mynd 2. Purpurhinna í fjøruni.

Tvey nýggi tarasløg eru funnin í Føroyum (Mynd 1, F og I). Annað slagið hevur júst fingið navnið er júst navngivið Purpurhinna Njarðar (*Pyropia njordii* á latíni). Hitt taraslagið hevur ikki fingið nakað navn enn, men fyríbils kalla vit tað Purpurhinna FO. Bæði sløgin hoyra til ein bólk av reyðtarum, vit kalla purpurhinna. Hesin bólkur er mest kendur fyri víðagitna og vælsmakkandi Noritaran, ið millum annað verður brúktur til sushi. Purpurhinnusløg eru vanlig tarasløg í Føroyum og veksa á gróti, kræklingi, gjari ella øðrum tarasløgum í fjøruni, eins og djypri (Myndir 2 og 3).

Danin Lyngbye skrásetti fyrstu purpurhinna—sløgin í Føroyum í 1819. Purpurhinna Njarðar og Purpurhinna FO prógva, at enn, næstan 200 ár seinni, ber til at avdúka fjølbroytni í føroysku náttúruni. Purpurhinna Njarðar varð fyrstu ferð staðfest á Trongisvágsfirði og er síðani skrásett í Íslandi, Grønlandi, í landsynningspartinum av Kanada og í landnyrðingspartinum av USA. Purpurhinna FO er enn bert staðfest á Trongisvágsfirði. Í alt eru nú ellivu purpurhinnusløg skrásett í Føroyum (Mynd 1 og talva 1).

Ílegur avdúka fjølbroytni

Purpurhinnusløg eru trupul at kenna hvørt frá øðrum. Bæði litur og skap kunnu vera sera umbroytilig, og ofta verður slaggreiningin ikki

Agnes Mols-Mortensen

agnes.mols@unh.edu
University of New Hampshire

Mynd 3. Purpurhinna í fjøruni.

Slagnøvn á latíni	Slagnøvn á føroyskum
<i>Boreophyllum birdiae</i>	Einki føroyskt navn
<i>Porphyra dioica</i>	Einki føroyskt navn
<i>Porphyra linearis</i>	Einki føroyskt navn
<i>Porphyra purpurea</i>	Einki føroyskt navn
<i>Porphyra umbilicalis</i>	Nalva purpurhinna
<i>Porphyra sp.</i>	Einki føroyskt navn (Purpurhinna FO)
<i>Pyropia elongata</i>	Einki føroyskt navn
<i>Pyropia leucosticta</i>	Einki føroyskt navn
<i>Pyropia njordii</i>	Purpurhinna Njarðar
<i>Wildemanina amplissima</i>	Einki føroyskt navn
<i>Wildemanina miniata</i>	Einki føroyskt navn

Talva 1. Purpurhinnusløg í Føroyum. Enn hava bert *Porphyra umbilicalis* og *Pyropia njordii* fingið føroysk nøvn.

Purpurhinnusløg eru trupul at kenna hvørt frá øðrum.

annað enn eitt vælgrundað boð. Hesin trupulleikin hevur merkt granskingina av purpurhinnusløgum nógv, og serliga hevur tað verið torført at mett um fjølbroytni og útbreiðslu av sløgnum bæði lokalt og globalt.

Ílegukanningar hava tey seinastu 15 til 20 árinu kollvelt purpurhinnugransking. Granskarar hava nú eitt amboð, ið objektivt og eftirfarandi skilir ímillum sløginu. Ílegurnar hava eisini latið dyrnar upp til ein heim av fjaldum fjølbroytni. Við ílegukanningum er nú møguligt at meta um fjølbroytni, finna nýggj sløg, lýsa tey einstøku sløginu betur og at samanbera fjølbroytni úr ymiskum pørtum av heiminum. Purpurhinna Njarðar og Purpurhinna FO vóru longu savnaðar á Trongisvágssfirði í ávikavist 2006 og 2005, men ikki fyrr enn ílegukanningarnar vórðu gjørdar nakað seinni, gjørdist greitt, at talan var um nýggj sløg.

Øll núlivandi sløg á jørðini eru til, tí tey hava klárað seg í hørðu kappingini, ið áhaldandi er ímillum sløginu, og tey hava megnað at tillaga seg til umstøðurnar.

Hví kanna fjølbroytni?

Øll núlivandi sløg á jørðini eru til, tí tey hava klárað seg í hørðu kappingini, ið áhaldandi er ímillum sløginu, og tey hava megnað at tillaga seg til umstøðurnar. Tey hava stríðst fyrri at yvirleva, og í stríðnum hava tey funnið sína nissju í stóru heildini, ið vit kalla vistskipanin. Øll sløg, stór sum smá, kend sum ókend, eru eins stórir partur av fjølbroytninum og eiga sín lut í vistskipanini. Jú størri vitan vit hava um náttúrunnar fjølbroytni, betur eru vit før fyrri at skilja samanhang og síggja broytingar.

Purpurhinna.

Geva vit **fiskinum** av heilivágnum og røktarevnunum?

Maria Dam

mariad@us.fo
Umhvørvisstovan

Í 2010 var farið undir at skipa fyri eini kanningarætlan at kanna heilivágsleivdir og evni, sum eru í kremi, sápu og øðrum vørum til persónliga røkt. Kanningarar verða gjørdar í samstarvi við Ísland og Grønland, soleiðis at vit fáa samanberilig úrslit fyri hesi trý londini. Fígging er fingin til vega frá Norðurlandska Ráðharraráðnum og frá luttakandi stovnunum. Hetta snýr seg um kanningar, sum ikki eru vanligar og sum ikki eru partur av vanliga úrvalinum av kanningum, sum starvsstovur bjóða fram. Tískil verða kanningarar gjørdar av starvs-

stovum í Noregi og Svøríki, tí har hava tey longu roynt kanningarhættirnar at kanna hesi evnini, í hvussu er at kanna tey flestu av evnunum.

Hvussu ber tað til, at farið verður undir slíkar kanningar?

Fyri nøkrum árum síðani varð sjóneykan sett á alivinnuna, og kanningar vórðu gjørdar av umhvørvisárinunum og dálkandi evnum, sum stava frá alibrúkum (Gustavson o.fl. 2009). Í tí sambandinum varð eisini farið undir eina kanning av

Tað, sum verður mett at vera størsta hóttanin frá antibiotika, er, at bakteriur, sum eru mótstøðuførar móti antibiotika, skulu breiða seg í umhvørvinum.

heilivágsleidvum frá alibrúkum, og eitt alibrúk í Føroyum var “royndarstöð”. Tá varð funnið, at antibiotika, sum oxolinsýra, lá eftir á botninum, eisini har sum einki alibrúk var longur. Tað, sum verður mett at vera størsta hóttanin frá antibiotika, er, at bakteriur, sum eru mótstøðuførar móti antibiotika, skulu breiða seg í umhvørvinum. Hesar kanningar bendu á, at har vóru bakteriur, sum vóru vorðnar mótstøðuførar ímóti serliga oxytetracycline. Síðani er tørvurin á og harvið eisini nýtslan av hesum slagi av heilivági í alifiski minkað burtur í lítið og einki, og harvið fara eisini hesar heilivágsleidvir at niðurbrotast og hvørva við tíðini.

Annað, sum nógv hevur verið gjørt burturúr í umhvørviseftiransingar- og granskingarhøpi, er, at fiskur, sum livir har, sum nógv spillvatnsútlát er, fær árin av tí nógva innihaldinum av kvennkynshormoni og evnum, sum hava kvennkynshormonvirknað. Hetta er sjálvandi bæði náttúrligt østrogen og p-bolla hormon, men harumframt er eisini talan um fleiri sløg av evnum, sum verða nýtt til røkt, sum hava sovorðnar eginleikar. Tey evnini, sum talan tá er um, eru serliga tey, sum eru at finna í vaski- og reinsievni. Eitt dømi er nonylfenol. Kanningar av fiski av Havnarvág hava fyrr bent á, at týðandi árin av østrogen-hermandi evni kann ikki staðfestast. Tó hava evnafrøðiligar kanningar víst, at innihaldið av millum annað nonylfenol og nonylfenoletoxylatum (talva 1) í yvirflatuvatni á Havnarvág eru í eini konsentrátión, sum liggur á markinum ella er ájovn við tað, sum verður mett at verða eitrandi fyri fisk (0.004 mg/l), um eksponeringin er støðug (kronisk). Eituráriníð av nonylfenoletoxylatum er nakað minni, men hesi evnini kunnu umskapast til tær meira eitrandi nonylfenolirnar í reinsiverkinum. EU hevur bannað nýtsluni av nonylfenol og nonylfenoletoxylatum frá og við januar 2005 (Direktiv 2003/52/EC frá 18 juni 2003).

Seinastu árin hava kanningar verið framdar av heilivágsleidvum frá viðgerð av bæði djórum og fólki í umhvørvinum í øðrum Norðurlondum. Fyri framman er nú ein ætlan um at gera eina størri frágreiðing, har hugt verður at støðuni við hesum slagnum av dálking í øllum Norðurlondum. Uttan úrslit frá hesari kanning, sum nú fevnir um Grønland, Ísland og Føroyar, kemur hendan frágreiðing at vera heldur tóm fyri tann partin av Norðurlondum, sum liggur vestanvert Noreg.

Hvussu er farið fram?

Tá ið heilivágur verður tikin, er skamturin settur eftir, hvat neyðuga virkna skamtanin er um dagin, men tá ið evnafrøðiligar kanningar av hesum somu heilivágsevnum verða gjørdar, er ofta lættast at finna tey evnini, sum koma fyrri í størstu nøgd. Tískil varð byrjað við at fáa eitt yvirtil til vega frá Landsapotekaranum yvir 20 tey fyrstu av teimum heilivágssløgum, sum vórðu seld í størstari nøgd í Føroyum. Hetta yvirtilið varð síðani endurskoðað við atliti at nýtsluni í 2010 og samanborið við tað, sum varð brúkt av heilivági í Grønlandi og Íslandi sama ár. Harumframt varð skeitt at einari afturlitandi frágreiðing, sum hevði gjørt eina um-

mg/kg te. el. mg/l	sýnisslag	NP	NP1EO	Ref*
Húsahagi	mold	0.047	0.0023	3
Havnardalur	mold	nd	0.0009	3
Landssjúkrahúsið	evja (gamalt)	1.6	<0.2	1
Landssjúkrahúsið	evja (nýtt)	23	57	1
Landssjúkrahúsið	evja	1.460	Na	3
Landssjúkrahúsið	vatn út	0.0022	Na	3
Sersjantavíkin reinsiv.	evja	2.388		3
Sersjantavíkin reinsiv.	vatn út	0.0002	0.0016	3
Havnarvág '06	sediment	0.340	0.0014	3
Havnarvág '02	sediment BÁ	<0.1 -3.3	<0.07	2
Havnarvág	vatn	0.004	0.00006	3
Pollurin, Klaksvík	sediment	0.015	Nd	3
Klaksvík, marina	vatn	<0.000002	<0.000002	3
Gøtuvík, Bakkafr.	sediment	0.0136	Nd	3

- *
1. Evja frá Landssjúkrahúsinum í Tórshavn 2001
2. Dam og Danielsen. 2003. Kanningar av Havnarvág 2002
3. Hansen og Lassen. 2008. Screening av nye miljøgifter 2006

Talva 1 Nonylfenol og nonylfenoletoxylater í vatni, evju og sedimenti. NP= nonylfenoler, NP1EO=nonylfenolmonoetoxyater

hvorvisvandameting fyr Norðurlond (uttan Føroyar og Grønland) av heilivágsnýtsluni, sum hon hevði verið í tíðarskeiðnum 1997-2007 (Woldegiorgis o.fl. 2009). Sambært hesari kanning var serligur vandi fyr danska umhvørvinum knýttur at nýtsluni av hormonum (estradiol¹ og ethinylestradiol), og hareftir av pínustillandi (paracetamol, ibuprofen, dichlofenac og acetylsalicyl sýru) og av eydnubollum (sertalin)! Harumframt er vandi knýttur at nýtsluni av blóðtrýstlækkandi evnum sum beta-blokkarum, angiotensinreceptor-blokkarum og kalciumkanal-blokkarum, sum eru umboðað av millum øðrum metoprolol, candestartan og amlodipin í ætlaðu kanningini (talva 2 og talva 3).

Í mun til evni, sum verða nýtt til persónliga røkt, varð serliga hugt eftir váðametingini, sum Schlabach o.fl. 2009 gjørdur vegna Veðurlags- og dálkingardirektoratið í Noregi. Funnið varð fram til, at kationisk tensid (cetrimonium - sum millum annað verður nýtt til sóttreinsing) og ftalat umboða størstu hóttanina ímóti lívinum í recipientinum, meðan vandi eisini stendst av evnum, sum eru í vaskievni, sum t.d. EDTA, sodiumdodecyl sulfate (SDS) og sodium laureth sulfate (SDSEO) umframt butyl paraben, sum verður nýtt sum haldevni í kremi o.l.

Sambært hesari kanning var serligur vandi fyr danska umhvørvinum knýttur at nýtsluni av hormonum (estradiol¹ og ethinylestradiol), og hareftir av pínustillandi (paracetamol, ibuprofen, dichlofenac og acetylsalicyl sýru) og av eydnubollum (sertalin)!

Heilivágur og evni úr røktarevni

Paracetamol
acetylsalicylic acid
Ibuprofen
Zopiclon
Metformin
Dipyridamole
Simvastatin
Metoprolol
Sulfamethizol
esomeprazol+omeprazol
Amlodipine
Lidocaine
Candestartan
Gliclazid
Ethinylestradiol
EDTA
SDS
SDSEO
Nonylphenols and -etoxylats
Cetrimonium
cocoamidopropyl betaine
butyl-parabenes
diethyl-phthlates

Talva 2. Upprunaligi listin yvir heilivág og evni, sum verða nýtt til persónliga røkt, sum ætlanin var at kanna. Listin yvir heilivág er gjørdur við støði í 20 teimum mest brúktu (í nøgd) sløgunum av heilivági í Føroyum í 2008. Úrvalið av evnum, sum eru í tilfari, sum verður brúkt til persónliga røkt, er gjørt við støði í eini kanning úr Noregi, sum vísti, at júst hesi evnini eru atvoldin til størsta vandan fyr umhvørvisárinu. Leggið til merkis, at nøkur sløg av antibiotika (benzylpenicillin og phenoxymethylpenicillin) eru ikki við. Hetta er tí, at sýnini kunnu ikki koma vegin fram til starvsstovuna, sum skal gera kanningar so skjótt sum neyðugt er, tá ið sovorðin evni skulu kannast - tí tey niðurbrótast so skjótt.

Í nøkrum londum er støðan tann, at spillivatn verður ført í vøtn, sum samstundis er drekkivatn fyri onnur.

¹ Estradiol er natúrligt hormon, sum serliga verður gjørt í konufólki, men sum eisini verður brúkt sum heilivágur. Ein meting, sum er endurgivin í Woldegiorgis v.fl. er, at meira enn 75% av estradiolinum hevur sín uppruna í fólki, meðan ein minni partur, v.ø.o. < 25%, stavar frá heilivágsnýtslu. Við ethinylestradiol er støðan øðrvísi, tí hetta er eitt tilevnað hormon, sum ikki verður gjørt í mannakroppinum.

Keldur

Dam, M. og Danielsen, J. 2003. Havnarvág 2002 – ein kanning av dálkingarstöðuni á Havnarvág og Yviri við Strond á sumri 2002. Heilsufrøðiliga Starvsstovan, pp. 75 (sí eisini www. torshavn.fo).

Gustavson, K. Petersen, G.I., Jørgensen, C., Magnussen, M.P., Dam, M., Yngvadottir, E., Fieler, R. og Solbakken, J. 2009. Chemicals from marine fish farms. TemaNord 2009:516, pp. 82 (<http://www.norden.org/en/publications/publications/2009-516>).

Hansen, A.B. og Lassen, P. 2008. Screening of phenolic substances in the Nordic environments. TemaNord 2008:530 (sí eisini www. nordicscreening.org).

Schlabach, M., Dye, C., Kaj, L., Klausen, S., Langford, K., Leknes, H., Moe, M.K., Remberger, M., Schøyen, M., Thomas, K. og Vogelsang, C. 2009. Environmental screening of selected organic compounds 2008. Human and hospital-use pharmaceuticals, aquaculture medicines and personal care products. Norwegian pollution control authority (nú Klif) TA-2508/2009.

Woldegiorgis, A., Wiklund, P., Moe, M. 2009. Retrospective environmental risk assessment of human pharmaceuticals in the Nordic countries in 1997-2007. TemaNord 2009:587, pp 110 (sí eisini www. norden.org)

Grønland	Føroyar*	Ísland
C09AA02 Enalapril	Amlodipin	Acidum acetylsalicylicum
C08CA01 Amlodipin	Enalapril	Simvastatinum
C10AA01 Simvastatin	Acetylsalicylsyre	Zopiclonum
A02BC01 Omeprazol	Simvastatin	Omeprazol og esomeprazol
N02BE01 Paracetamol	Paracetamol	Ibuprofenum
C03AB01 Bendroflumethiazid og kalium	Bendroflumethiazid og kalium	Citalopramum/escitalopramum
B01AC06 Acetylsalicylsyre	Furosemid	Amlodipinum
G03AC08 Etonogestrel	Omeprazol	Losartanum
G03AA09 Desogestrel og estrogen	Metoprolol	Enalaprilum
A11DA01 Thiamin (vitamin b1)	Candesartan	Hydrochlorothiazidum
M01AE01 Ibuprofen	Gliclazid	Amilorid
N06AB04 Citalopram	Atorvastatin	Prógestógen
A11AA03 Multivitaminir og andre mineraler, incl. komb.	Citalopram	Paracetamol
C07AB02 Metoprolol	Esomeprazol	Furosemidum
G03AA07 Levonorgestrel og estrogen	Zopiclon	Levothyroxinum natrium
D07AB02 Hydrocortisonbutyrat	Ibuprofen	Atenololum
R03BA02 Budesonid	Levothyroxinnatrium	Levonorgestrelum og estrógen
R03AC03 Terbutalin	Sertralin	Sertralinum
C09CA01 Losartan	Isosorbidmononitrat	Diclofenacum
C03CA01 Furosemid	Felodipin	Nicotinum
G03AA10 Gestoden og estrogen	Metformin	Atorvastatinum
H02AB06 Prednisolon	Budesonid	Isosorbid mononitrat
N05AH03 Olanzapin	Kaliumchlorid	Metoprolol
N05CF01 Zopiclon	Venlafaxin	Fluoxetinum
B03AE10 Diverse kombinationer	Perindopril	Chlorohexidine
D07AC01 Betamethason	Cetirizin	Venlafaxinum
A06AD11 Lactulose	Losartan	Paraoxetinum

*Leggið til merkis, at av tí at upprunali listin fyri Føroyar varð gjørdur við nøgd og ikki tali av skamtanum, so eru p-bollar ikki við.

Talva 3. Yvirlit yvir mest brúktá (í tali av skamtanum) heilivág í Grønlandi, Føroyum og Íslandi í 2010. Nøkur heilivágssløg eru litað við serligum liti fyri at lætta um samanberingina av nýtsluni landanna millum. Kelda: Landsapotekararnir í Grønlandi, Íslandi og Føroyum. Kodurnar, sum standa fremst í hvørjari røð, eru sonevndu ATC kodurnar (Anatomical Therapeutic Chemical Classification System) fyri evnini.

At enda

Uttan mun til hvat vit finna ella ikki finna, so kunnu vit vera glað fyri, at vit hava skipað okkum soleiðis, at spillivatn verður ført út á sjógv. Tí skulu vit ikki rokna við, at heilivágssleivdir vera at finna aftur í drekkivatninum hjá okkum. Soleiðis er stóðan tó ikki allastaðni. Í nøkrum londum er stóðan tann, at spillivatn verður ført í vøtn, sum samstundis er drekkivatn fyri onnur. Spillivatnið verður sjálvandi reinsað, áðrenn tað verður koyrt út, men reinsiverk yvirhøvur eru ikki innrættað til at fanga vatnloysilig evni, men meira til at binda og partvís niðurbróta tey evnini, sum bindast til bitlar.

Sostatt er serliga nakað av krabbameinstýnandi heilivágnum ein møguligur vandi hjá teimum, sum drekka úr spillivatns-recipientinum, tí hetta slagði av heilivági er ætlað at beina fyri livandi kyknum, sum vaksa. Hetta merkir, at sjálvt um vit eru uttan fyri vanda, so er tað framvegis onkur, sum vit hava ábyrgd fyri, sum ikki er tað - fiskurin og annað lív fram við strendur okkara.

FRØÐI

næstu ferð

Lívsvirðir hjá børnum

Firouz Gaini

Hóast nógv hevur verið tosað um trivnaðin og heilsuni hjá børnum í skúlaaldri seinastu árin, so hevur ongin kanning hugt nærri at lívsvirðunum hjá børnum í dag. Hvussu síggja børnini upp á framtíðina? Hugsa tey samhaldsfast? Ella hugsa tey mest um seg sjálvi? Ein nýggj spurnakanning í Føroyum, Íslandi og Svøríki varpar ljós á etisku, sosialu og mentanarligu virðunum hjá børnum úr 6. og 9. flokki fólkaskúlans, umframt næmingum í útvaldum miðnámskúlum. Úrslitini siga okkum nakað um, hvussu almennar broytingar í samfelagnum ávirka virðini hjá einstaklinginum. samfelagsviðurskiftini í seinmiðöld – eitt nú um samband føroyinga við úrheimin og handilsviðurskifti. Grundað á hesi skjalprógv er líkt til, at tað júst er í hesum tíðarskeiði, at búleikast hevur verið á Krambatanga. Sagnir eru um, at hanseatar ella hálendingar handlaðu her. Men

ber til at siga nakað neyvari um, hvat virkseimi fór fram har á staðnum, og hvørji fólkini vóru, ið búleikaðust har?

Við at seta staðin og tað, ið funnið varð undir rannsóknini, inn í eitt størri høpi, eitt nú viðurskiftini í oyggjunum kring um okkum, verður roynt at svara hesum áhugaverda loynidómi.

Krøk hann í ein skiparabúk

Jóan Pauli Joensen

Jóan Pauli Joensen, professari í fólkalívsfrøði, hugleiðir í forvitnisligu greinini um ein part av fiskivinnusøgu okkara, ið ljós sjáldan verður varpað á. Fiski-reiðskapurin, serliga húkur og ongul, men eisini snøri og lína, verður lýstur á einum sera livandi máli, ið bæði vísir til sangir og yrkingar, og endar, sjálvsagt, við heimskenda húkinum í Klaksvík.

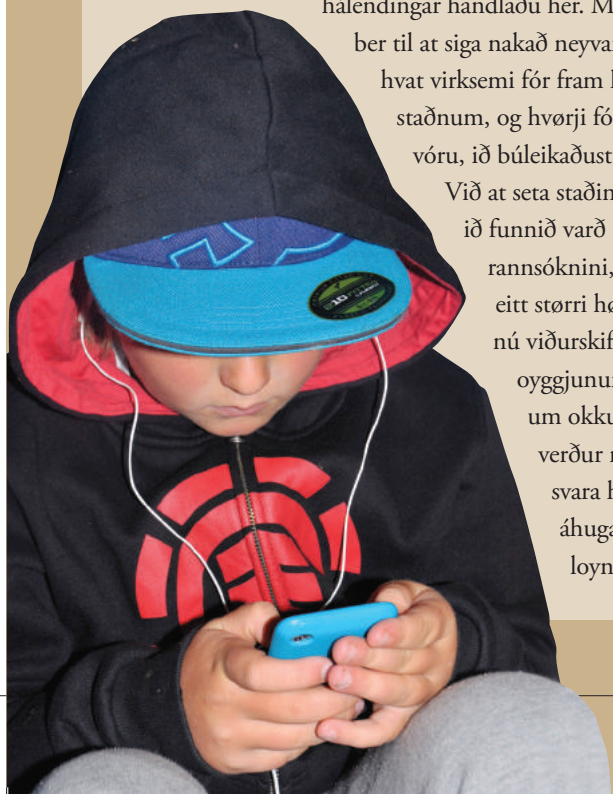
MYND JAN EGIL KRISTIANSEN

Bjarnadýr í Føroyum

Birna Vár Trygvadóttir

Hvat er eitt bjarnadýr, hugsa tey flestu allarhelst. Tað er ikki ein stór bjørn, nei, tvørturímóti. Hetta er eitt evarska lítið dýr, sum kann líkjast einari lítla bjørn til tíðir. Hesi smáu og tó fleirkyknaðu dýr eru vanliga ikki meiri enn hálvan millimetur til longdar. Sjóneyka má til fyrri at kanna hesi dýr. Tey kunnu liva í mosa, t.d. í mosapútum á steinum. Teimum dámar eisini sera væl vátan mosa í keldum, áarløkum og vøtnum. Vatn má vera til staðar fyrri at bjarnadýrini kunnu liva.

E SETRIÐ

Setrið hevur hesar útbúgvingar at bjóða nýggjum lesandi:
Sjúkrarøktarfrøði, Samfelagsvísindi, Søga, Lærari, Námsfrøði, Føroyskt,
Lívfrøði, Jarð- og havfrøði, KT-verkfrøði

Tikið verður upp aftur summarið 2012

Meira kunning á setur.fo